

Værdier i skole og samfund

redigeret af
Lilian Zøllner

Gymnasiepædagogik
Nr. 12, 2000

GYMNASIEPÆDAGOGIK

Nr. 12

April, 2000

Redaktør: Finn Hauberg Mortensen (DIG)

Tel: (+45) 65 50 31 29

Fax: (+45) 66 15 56 70

E-mail: Finn.Hauberg.Mortensen@dig.sdu.dk

Udgivet af

Dansk Institut for Gymnasiepædagogik

Syddansk Universitet

Odense Universitet

Campusvej 55

5230 Odense M

Tryk: Syddansk Universitets Trykkeri

Oplag: 400

ISSN: 1399-6096

ISBN: 87-7938-012-3

Indhold

Forord	5
Lilian Zøllner	7
Begrebet værdier	7
Værdier i skolen	15
Værdier i samfundet	21
Tim Jensen	33
Begreberne moral, etik og religion	33
Religiøse værdier og ikke-religiøse værdier	39
Skolen, religionerne og de religiøse værdier	51

Forord

Begrebet værdier er kommet på alles læber. Politikere udtrykker en længsel efter, at vi nu tager fat på at debattere holdninger og værdier i dagens Danmark. Banker, sparekasser, plejehjem, skoler, foreninger og klubber arbejder med værdier og værdigrundlag, og i Værdiforum (nedsat af Kristeligt Folkeparti i efteråret 1999) foregår en løbende offentlig debat om centrale værdier og deres prioritering.

Denne interesse for værdier skal ses i lyset af, at begrebet etik i begyndelsen af 1980'erne blev udnævnt som det begreb, der ville få afgørende betydning i en hvilken som helst debat fremover. Siden blev begrebet moral hægtet på, og som naturlig forlængelse er fokus nu rettet mod værdier.

I enhver uddannelsesinstitution sker der en værdipåvirkning. Enten direkte som et led i institutionens etos eller indirekte i kraft af mødet mellem mennesker. De foreliggende artiklers indhold rummer muligheder for at se danskernes værdier ud fra nye synsvinkler. Uddrag af disse artikler dannede udgangspunkt for konferencen Værdier i Samfund og Skole, afholdt af Dansk Institut for Gymnasiepædagogik med undertegnede som arrangør, Odense d. 7.4.2000.

April 2000
Lilian Zöllner

Begrebet værdier

Begrebet værdier har forskellige betydninger afhængig af om det benyttes inden for filosofi, psykologi, pædagogik eller politik. Og der eksisterer et utal af forskellige værditeorier, som hver især søger at besvare spørgsmålet om, hvad begrebet betyder og hvordan det anvendes. Hver teori har sine fordele og ulemper, men samtlige har problemer af logisk, psykologisk, ontologisk og sociologisk art. I det følgende vil jeg forsøge at nærme mig og indkredse begrebet.

Den generelle betydning

Professor i pædagogik Grue-Sørensen (1975) tager i sin analyse af begrebet udgangspunkt i den generelle betydning af værdibegrebet. Han peger på, at værdibegrebet nu som tidligere har været knyttet sammen med de materielle ting, således at begrebets betydning har været dobbelttydig. Fx kan værdi både betyde den pengeværdi, og den affektionsværdi en genstand har.

I sin videre analyse af værdibegrebet kommer Grue-Sørensen ind på det emotionelle element, nemlig »at vi ikke forholder os indifferent over for det, som møder os i tilværelsen (ibid., s. 11). Vi kan henholdsvis elske og hade, tiltrækkes eller frastødes af ting, hændelser eller personer i vor tilværelse.

Om værdibegrebet overhovedet kan finde en plads uden for det emotionelle element, stiller Grue-Sørensen sig tvivlende overfor. Som et eksempel herpå nævnes den engelske filosof Bertrand Russell »der harmedes over undertrykkelse og grusomhed og kaldte til kamp der imod, men ikke kunne finde stærkere argument imod slige foreteelser, end at han ikke kunne lide dem. Og han kunne godt se, at dette som argument ikke var meget bevendt« (ibid. s. 21).

Terminale og instrumentale værdier

Den amerikanske socialpsykolog og samfundsforsker Milton Rokeach (1918-88) definerer værdibegrebet på baggrund af følgende antagelser (1973, s. 3)¹.

- 1) Et menneskes totale antal værdier er relativt lille
- 2) Alle mennesker overalt har de samme værdier i forskelligt omfang
- 3) Værdier er organiserede i værdisystemer
- 4) Grundlaget for menneskelige værdier kan føres tilbage til kulturen, til samfundet, dets institutioner og til personligheden
- 5) Konsekvenserne af menneskets værdier vil manifestere sig i så at sige alle fænomener, som samfundsforskere finder værd at undersøge og komme til forståelse af

Rokeach når herefter frem til følgende definition af værdibegrebet: en stabil overbevisning om, at en bestemt adfærd eller form for tilværelse er personligt eller socialt at foretrække fremfor en modsat adfærdsform eller eksistensform (ibid., s. 3).

Værdier kan således opfattes som valg af standarder, der styrer adfærd. Værdier omhandler personlig tro, idealer, livsstil og smag. Stabiliteten i værdier hænger sammen med det kulturelle grundlag. Under opvæksten er de internaliseret og blevet en del af personligheden i en sådan grad, at de ikke af den enkelte nødvendigvis behøver at begrundes rationelt.

Rokeach skelner mellem de *terminale værdier* og de *instrumentale værdier*. De terminale værdier er de værdier, som kan betegnes som de mål i tilværelsen, et menneske styrer efter. Til de terminale værdier hører: En følelse af at have opnået resultater, en skøn verden, et behageligt liv, et fornøjeligt liv, et spændende liv, fred i verden, frelse, frihed, indre ligevægt, kærlighed, lighed, lykke, national sikkerhed, selvrespekt, social anerkendelse, tryghed i familien, venskab og visdom.

De instrumentale værdier afspejles i personens adfærd eller handlinger. Til de instrumentale værdier hører ansvarsfuld, dygtig, evne til at elske, fordomsfri, fremadstræbende, glad, hjælpsom, høflig, intelligent, logisk, lydig, modig, opfindsom, ordentlig, parat til at tilgive, selvdisciplineret, selvstændig og ærlig. De repræ-

senterer de handlinger eller den adfærd, mennesket anvender for at nå sine mål.

Rokeach peger på, at det totale antal af terminale værdier hos et menneske ikke nødvendigvis er det samme som det totale antal af instrumentale værdier hos det samme menneske, samt at der er afhængighed mellem de terminale og de instrumentale værdier (ibid., s. 7)

Inden for de terminale værdier skelner Rokeach mellem de sociale og de personlige værdier. Værdier kommer ikke alene til udtryk i det enkelte menneskes mål for sin tilværelse eller i den adfærd eller handling, det enkelte menneske anvender, men værdierne kommer også til udtryk i samfundet eller i gruppen som sociale værdier.

Rokeach nævner i alt 7 områder, hvor værdierne har indflydelse på vore handlinger:

- 1) De vejleder os til at tage en bestemt holdning til sociale problemer
- 2) De gør os tilbøjelige til at foretrække en politisk eller religiøs ideologi frem for en anden
- 3) De vejleder os, når det drejer sig om at præsentere én selv over for andre
- 4) De vejleder os, når vi evaluerer og dømmer, fremhæver eller bebrejder os selv og andre
- 5) Værdierne er centrale, når vi anvender dem som normer for at sammenligne os selv med andre. Det drejer sig både om, når vi vurderer eller konstaterer, om vi er lige så kompetente eller moralske som andre
- 6) De har indflydelse, når vi forsøger at overbevise eller påvirke andre. De fortælles os om en andens tro, attitude, værdi eller handling er værd at regne med, protestere eller argumentere imod, eller om det er værd at forsøge at påvirke andre
- 7) Værdier indgår i de analyser og vurderinger, vi foretager eller en handling, som ellers ville være personligt eller socialt uacceptabel.

Værdier giver os med andre ord retningslinierne for, hvordan vi ser på de udfordringer livet byder os, hvordan vi vurderer de menne-

sker, der krydser vor livsbane, og hvordan vi ser os selv. De vejleder os, når vi indretter vor tilværelse og har betydning for de beslutninger vi træffer. Værdierne hjælper os i vores fortolkninger af de mange informationer, vi hver dag modtager fra den store verden (Grunert, 1995).

De fælles værdier udgør fundamentet for det moderne samfundssystem og videregives til de nye generationer i socialisationsprocessen (Shils, 1988). Men samtidig med at værdierne er retningslinier for handlinger opfattes de ofte som uklare. På den ene side må værdierne formuleres af os mennesker for at de kan danne det grundlag, vi skal orientere os ud fra. På den anden side er det kun de færreste, som magter at formulere dem klart, med mindre vi direkte sættes i en situation, som kræver, at vi formulerer værdier. I stedet handler vi ud fra sædvane. Vi gør det, værditraditionen byder, vi skal gøre. Først i det øjeblik vi befinder os i en krise, er vi tvunget til at tydeliggøre og formulere, hvilke værdier vi prioriterer højere end andre værdier, og hvilke værdier vi direkte ønsker at hæmme.

Der vil i et moderne samfund ikke være enighed om hvilke værdier, der bør prioriteres højt. Men alligevel vil der i langt de fleste tilfælde i det enkelte samfund være konsensus, når det gælder de fundamentale værdier. Ikke blot i en krisesituation, men også over længere tid. Værdierne formidles fra den ene generation til den anden. De indlæres i løbet af barndommen under påvirkning af de voksne, som omgiver barnet dvs. forældre, pædagoger, lærere og bedsteforældre. De er medvirkende årsag til, at vi kan skabe en sammenhæng i tilværelsen. Uden værdier ville vores tilværelse blive forvirrende, meningsløs og usammenhængende (Varming og Zöllner, 1989).

Værdigrundlag

Vurderes de samme kvaliteter eller værdier højt af en befolkningsgruppe på en given tid taler man om et værdigrundlag. Begrebet blev første gang anvendt i 1974 i bladet *Folkeskolen* i forbindelse med en debat om skolens vanskeligheder på det opdragelsesmæssige område. Argumentet var, at der var sket et skred i værdigrundlaget i samfundet – et argument som førte til en omfattende debat om tidens værdikrise, moralkrise og værdinihilisme.

I dag indgår begrebet værdigrundlag i mangfoldige sammen-

hænge. Mange offentlige institutioner og virksomheder har inden for de seneste år arbejdet med at få formuleret et værdigrundlag med henblik på at informere om, hvilke værdier institutionen eller virksomheden søger at leve op til.

Når værdigrundlaget er blevet formuleret, er det særdeles vigtigt, at det nedskrives og offentliggøres. Denne synliggørelse bringer forpligtelsen på bane. I årsberetninger kan virksomheden eller institutionen fortælle medarbejdere, kunder, myndigheder eller andre interesserede hvilke værdier, der danner grundlag for målsætningerne og hvilke strategier, der er blevet anvendt med henblik på at leve op til målsætningen. Desuden kan virksomheden eller institutionen offentliggøre de resultater, som er kommet ud af bestræbelserne, og derved kan den enkelte vurdere ledelse og medarbejdere. Hele dette forløb er af nyere dato og betegnes som et etisk regnskab (Thyssen, 1997).²

Ikke blot banker og store virksomhedskæder arbejder med etiske regnskaber. Også plejehjem og uddannelsesinstitutioner har taget ideen op. I 1999 offentliggjorde Plejecentret Sølund sit etiske regnskab, hvis udgangspunkt var et fælles værdigrundlag, som var blevet afdækket to år før.

Virksomheden, institutionen eller skolen sætter sit omdømme og troværdighed på spil, hvis der handles i modstrid med værdigrundlaget, eller hvis dette tilsidesættes eller nedprioriteres til fordel for profit. Værdigrundlaget kan synliggøre, om institutionen er miljøbevidst, eller om den har et socialt ansvar, hvilket er af stor betydning, hvis man ønsker at tiltrække nye medarbejdere. Værdigrundlaget kan ligeledes synliggøre, om ens egne værdier er i overensstemmelse med institutionens, eller om der er stor sandsynlighed for, at der kan opstå værdikonflikter.

Værdikonflikter

Om værdikonflikter er der for det første at sige, at de optræder, når værdierne udelukker hinanden – når der er tale om en uforenelighed. En person kan ikke på samme tid i en given situation være god og ikke god – eller ond.

For det andet optræder værdikonflikterne i en valgsituation, hvor det er logisk umuligt at udføre to modsatrettede handlinger. Som et eksempel kan inddrages pligtsituationen. En læge kan ikke

på én og samme tid have fuld oplysningspligt og være ærlig og fuld forpligtelse til at fortie eller være tilbageholdende med at fortælle en patient, at denne er døende og dermed være uærlig. I den ene situation vil lægen kunne fratage patienten livsmodet – i den anden situation vil han lade patienten leve på en livsløgn.

For det tredje er der tale om en værdikonflikt, når det er faktisk umuligt for at opfylde to forskellige pligtfunderede handlinger på én og samme tid. En præst kan ikke på én og samme tid have tavshedspligt og pligt til oplysning. Hvis en person over for en præst (eller en læge) har erkendt at have begået en forbrydelse kan præsten eller lægen ikke både overholde sin tavshedspligt over for forbryderen og samtidig pålægges en oplysningspligt over for politiet. Hver enkelt situation kan i sig selv have skærpende omstændigheder, som tydeliggør, om der er tale om en indre og ikke synlig værdikonflikt, eller om der i stedet er tale om en ydre og synlig konflikt.

Værdikonflikter kan være potentielle eller reelle. I en lang række tilfælde kan vi forudsæ de konflikter, der kan opstå, hvis personer med modsatrettede værdiprioriteringer bringes sammen for at løse en bestemt opgave, og vi kan forsøge at forebygge de skader, der kan ske. Desuden kan værdikonflikter være oplevede eller ikke-oplevede. Det er ikke altid, at to personer har gjort sig klart, at vanskelighederne i samværet eller samarbejdet beror på, at de hver for sig prioriterer værdierne forskelligt. Eller at de prioriterer samme værdi højt, men den er rettet mod to forskellige områder. Som eksempel kan jeg nævne værdien ansvarlig. Der er forskel på at være ansvarlig over for et medmenneske og være ansvarlig over for regler eller normer. Begge parter vil hævde, at de optræder ansvarligt. Den ene følger omhyggeligt og samvittighedsfuldt de regler, som er vedtaget og nedskrevet, uanset om disse regler i visse situationer kan fratage et andet menneske dets livsmod. Modsat bryder den anden alle vedtagne regler og skaber i stedet sine egne under henvisning til at optræde ansvarligt overfor et andet medmenneske. I filmen *Gøgereden* gøres der blændende rede for denne problematik, og i det virkelige liv kender vi eksemplerne fra sagerne om præsten, der skjulte flygtninge. Både sygeplejersken i *Gøgereden* og pastoren henviste til, at de opførte sig ansvarligt, men i begge tilfælde var der tale om reelle værdikonflikter, som fik konsekvenser.

Endelig kan vi relatere værdikonflikter til traditioner og kulturer. Argumenteres der ud fra en teleologisk, utilitaristisk tradition ud fra en deontologisk, pligtfunderet tradition eller ud fra en ontologisk, situationsbestemt tradition? Værdikonflikten kan udspringe mellem kristne og muslimer men også mellem muslimer indbyrdes – eller mellem kristne indbyrdes. Jeg behøver blot at nævne Jehovas vidner, tilhængere af Indre mission, grundtvigianere, almindelige folkekirkekristne samt ikke-troende medlemmer af folkekirken for at synliggøre tydelige forskelle – selv i en så lille befolkning som den danske.

Værdikonflikter sætter fokus på magtforhold og på modsætninger mellem forskellige personer, grupper eller samfunds prioritering af værdier. Værdiprioriteringerne kan legitimere, at magtudøveren begår bestemte handlinger, som ellers ville være uforenselige med et givet samfunds menneskesyn eller syn på naturen. Eller magtudøveren kan komme af sted med at begå handlinger, som ikke i sig selv er dræbende eller ødelæggende, men hvis eftervirkninger er destruktive og medvirkende til, at alle initiativer skrinlægges og apatien indfinder sig. Men ved at henvise til, at der til grund for handlingerne ligger en bestemt værdiprioritering, kan magtudøveren retfærdiggøre sin handling og fortsætte sin destruktive adfærd. Moore (1966) beskriver det som følger.

»For at opretholde og overføre et værdisystem, er mennesker straffet, truet, sendt i fængsel, kastet i koncentrationslejre, snydt bestukket, blevet gjort til helte, opmuntret til at læse aviser, sat op mod en væg og skudt, og nogle gange endda blevet undervist i sociologi« (Moore, 1966, s. 486)

Løsning af værdikonflikter vil være afhængig af, om der er tale om en reel eller potentiel konflikt, og om der er tale om en konflikt mellem traditioner og systemer eller mellem to mennesker. Det kan indimellem forekomme at være vanskeligt eller helt umuligt blot at nå dertil, at vi forsøger gennem rationel argumentation at forstå hinanden. Men fordi det er uhyre vanskeligt at debattere værditraditioner og værdiprioriteringer betyder det ikke, at man ikke skal forsøge.

Noter

1. Milton, Rokeach har ud over *The Nature of Human Values* (1973) sammen med Andra Ball-Rokeach skrevet: *The Great American Values Test: Influencing Behavior and Belief Through Television*, 1984.
2. Den første virksomhed, som indførte et etisk regnskab var Spar Nord, som i samarbejde med forskere fra Handelshøjskolen i København udviklede modellen om værdibaseret ledelse, værdigrundlag og etisk regnskab.

Værdier i skolen

Hvilke værdier er så centrale i et givet samfund på given tid, at man ønsker, at børn og unge skal påvirkes af dem? Spørgsmålet kan bl.a. besvares ved at læse de enkelte landes skolelove med henblik på at afdække værdier eller værdibaserede udsagn. Ud over værdierne i selve lovteksterne kan man spore værdier i bekendtgørelser, cirkulærer og vejledninger, hvilket yderligere kan bidrage til at belyse, hvilke værdier der er så vigtige og væsentlige, at de bør formidles videre til den næste generation. Et blik tilbage i ældre skolelove kan give os en idé om, hvilke værdier der har været og måske stadig er fremherskende i det danske samfund.

1937-loven

I 1933 blev der med Tilsynsloven af 20. maj sat et afgørende skel mellem skole og kirke. Tidligere havde præsten været født medlem af skolekommissionen og havde tilsynspligt med skolens undervisning. Som en helt central figur i modstanden mod denne tætte relation mellem kirke og skole står Grundtvig. Kirken havde én opgave, skolen havde en anden og der var ingen grund til at sammenblande de to opgaver. Eller sagt med Grundtvigs ord: »Troen er ikke en Skolesag.« I skolen måtte det være muligt at være sammen og arbejde sammen uanset hvilken tro og hvilket livssyn den enkelte havde. Skolen havde en folkelig opgave dvs. en opgave, hvor udgangspunktet ikke var forskelligheden men menneskeligheden. Det menneskesyn, som skulle danne grundlag for arbejdet, skulle ikke være det kristelige men det menneskelige.

Skole og kirke var dog stadig forbundne, hvilket fremgår af Folkeskolens formålsparagraf fra 1937 samt af de kommentarer til loven, som undervisningsminister Jørgen Jørgensen udsendte i 1941. Heraf fremgår det, at skolen skulle lægge vægt på etiske og kristelige værdier, kærlighed til folk og land, kærlighed til hjemmet, ærbødighed over for naturen og menneskelivet. Endvidere skulle god

opførsel, oprigtighed i tale og adfærd, pligtfølelse, ordenssans og sund disciplin prioriteres. Værdierne var så grundfæstede i det kulturelt homogene samfund at der ikke forekom ændringer, da bekendtgørelsen genudsendtes som cirkulære d. 6. april 1960.

1975-loven

Imidlertid medførte samfundsudviklingen, at værdierne blev sat på den pædagogiske dagsorden. Den 15. december 1972 forelå Knud Heinesens forslag til ny folkeskolelov. Forslaget indebar at kristendomsundervisningen, som tidligere havde været nævnt i §1 stk. 3 nu var flyttet til § 5 – en paragraf, som udelukkende omhandlede kristendomsfaget. Af bemærkningerne til lovforslaget fremgår det, »at skolen ikke må søge at påvirke børnene og de unge til bestemte livsanskuelser eller særopfattelser (...). Derimod kan læreren trygt påvirke eleverne i retning af åbenhed over for forskellige opfattelser og herunder opstille åndsfrihed og tolerance som idealer.«

Skoleloven blev vedtaget d. 26. juni 1975 og indeholder af værdibærende udtryk følgende: Alsidig udvikling, fantasi, medansvar, åndsfrihed, demokratisk medleven, medbestemmelse, lærelyst, selvstændighed, fællesskab (fælles opgave). Bugge (1999) peger på, at begreberne medleven, medbestemmelse, demokratisk og demokrati er politiske værdiudtryk, som har været gjort til genstand for både politisk og pædagogisk debat, og at begrebet medansvar skal ses i relation til det ansvar, som påhviler skoleledelsen. Når lovteksten indeholder begrebet åndsfrihed i stedet for begrebet tolerance skyldes det, at åndsfrihed signalerer, at sandheden ikke på forhånd er givet, men i stedet må gøres til genstand for en fri og åben debat.

Det, som er bemærkelsesværdigt, er, at samtlige værdier fra 1937-loven blev udskiftet da 1975-loven blev vedtaget. En sådan udskiftning af værdigrundlaget i uddannelsessammenhænge har i andre lande givet anledning til kriser og været udpeget som den grundlæggende årsag til stigning indenfor kriminalitet, hærværk, tyveri, selvmord osv. (Zøllner, 1988). Sådanne årsagssammenhænge har der ikke været peget på i Danmark, men vi undgik ikke en langvarig debat om værdikrise, værdinihilisme, moralkrise og værdipluralisme.

Værdikrise og værdipluralisme

I 1975 pegede Jytte Strøm på at debatten om værdiprioriteringen var blevet væk. Hun anførte følgende årsager hertil: 1) Sproglig uformåenhed (at vi oplever diskussionerne som floskelagtige og håbløse) 2) Stærke kræfter i samfundet er ikke interesseret i den radikale omstrukturering, der kunne blive følgen af en virkelig dybtgående debat om værdiprioritering 3) Vi er ikke i stand til at frigøre os fra de normer og ønsker, det aktuelle samfund lægger op til.

Ikke blot var værdierne blevet nedprioriteret i den politiske debat, men det samme gjorde sig gældende i uddannelsesdebatten. Årsagen hertil var frygt for og beskyldning om indoktrinering.¹ Denne frygt havde medført, at lærerne i samværet med børn og unge var tilbageholdende med at give udtryk for hvilke værdier de fandt var væsentlige og vigtige at prioritere. Den 21. september, 1981 gjorde K.E. Løgstrup i en forelæsning på Danmarks Lærerhøjskole opmærksom på, at hvis læreren »ikke kommer frem med sit standpunkt, så snyder han eleverne« (Skolens formål, 1985).

I årene der fulgte blev der i den pædagogiske debat peget på det faktum, at der i undervisningssammenhænge uundgåeligt foregår en værdipåvirkning og at en sådan værdipåvirkning bør ske så åbent som muligt. Temaerne i den pædagogiske diskussion var værdiforvirring, værdipluralisme, værdinihilisme samt forældres og læreres værdineutrale relationer til børn og unge. Dertil kom en påpegning af det stigende antal selvmordsforsøg og selvmord blandt børn og unge, det stigende brug af alkohol, psykofarmaka og antallet af indlæggelser pga. psykiske problemer (Blum, 1984).

Efterlysningen af værdidebatten kom også til udtryk i debatoplægget Perspektiv og Pejling, som Undervisningsministeriet udsendte i 1988. Heri peges der på, at generationen, som voksede op efter 2. verdenskrig, »har haft problemer med at få et afklaret forhold til almene værdier« (ibid., s. 14) samt det umenneskelige, som er kendetegnende for en krig, kan føre til »værdisammenbrud, nihilisme, søgen efter nyt værdigrundlag osv. Den kan også føre til genbrug af traditionelle værdier.« (ibid., s. 14).

Mens der således var fokus på den manglende værdidebat, blev der igangsat initiativer med henblik på at bevidstgøre lærere om prioritering af værdier. Danmarks Lærerhøjskole tilbød en række

værdi- og etikkurser², som bl.a. indebar, at lærerne selv forsøgte at prioritere hvilke værdier, de anså for at være vigtige og væsentlige i deres eget liv. Tilbagemeldingerne fra de lærere, som havde været på kursus viste imidlertid, at det stadig var vanskeligt at debattere værdier på den enkelte skole, idet indoktrineringsdebatten havde sat dybere spor end først antaget. Men langsomt vendte udviklingen og arbejdet med en ny folkeskolelov var med til at understøtte mulighederne for at få værdi- og etikdebatten ind i skolerne.

1993-loven

Vedtagelsen af folkeskoleloven i 1993 medførte ikke en total udskiftning af værdier. I stedet skete der en mindre revision. Af værdibærende udtryk indeholder loven følgende: medbestemmelse, medansvar, rettigheder, pligter, frihed, åndsfrihed, ligeværd, demokrati, personlig udvikling, virkelyst, fordybelse, handlekraft, selv-tillid.

Det er værd at bemærke, at der i § 1 stk. 3. indledningsvis peges på følgende: »Folkeskolen skal gøre eleverne fortrolige med dansk kultur og bidrage til deres forståelse for andre kulturer og for menneskets samspil med naturen.«

Først nogle overvejelser om fortroligheden med dansk kultur. Udtrykket fortrolighed signalerer, at der er tale om mere end blot viden om eller kendskab til dansk kultur. Fortrolighed indebærer et personligt forhold til noget eller nogen, som står én nær – eller som ikke er én ligegyldig. Fortrolighed indbefatter, at man handler i overensstemmelse med dette personlighedsforhold dvs. at man ikke er destruktiv i forhold til den eller det, som fortroligheden er rettet mod, eller hvis fortrolighed man har.

Når folkeskolen skal gøre børn og unge fortrolige med dansk kultur, er det dog ikke kirken som institution eller den evangelisk-lutherske lære, der er tænkt på. I stedet er det kristendommen som kulturfaktor. Kirken som institution er nemlig slet ikke nævnt i folkeskolens formålsformulering. Men det er kristendommen i bemærkningerne til loven. Fortrolighed med den danske kultur omfatter fortrolighed med kristendommen – et synspunkt som også bliver fremsat i den videre debat om, hvilke værdier de unge skal påvirkes af i undervisningssammenhænge og mødet med andre kulturer.

Fortsat værdidebat

I takt med at debatten om kulturmødet i de danske skoler voksede blev der i større og større udstrækning fokuseret på danskhed og den danske identitet. I 1996 udsendte Undervisningsministeriet hæftet *Dannelseskultur og undervisningskultur i et fremtidsperspektiv*. Heraf fremgår det, at skolens formål lægger op til, at eleverne skal tage personlig stilling og derved danne deres egen livsanskuelse som grundlag for det videre liv og de udfordringer, der måtte komme. I lyset heraf definerer Riis (1996, s. 15) dannelse som »de fælles karakteristika for adfærd og holdninger, som både fungerer som identitetsbærere og som pejlemærker for opdragelse og uddannelse.« Den danske identitets grundelementer består af: »*sproget, den øvrige nationale kultur, historien, Kristendommen, menneskerettighederne, dualismen mellem individualitet og fællesskab, samt en række værdier på det personlige plan* « (ibid., s. 16). Til værdierne hører troværdighed, pålidelighed, ansvarsfølelse, medmenneskelighed, hjælpsomhed, tolerance, duelighed, sans for orden og æstetik, humor. Riis inddrager i sin redegørelse for begrebet dannelse den kulturelle og den sociale påvirkning et menneske får gennem barndomsforløbet. Dertil kommer den pædagogiske påvirkning, som barnet modtager i samværet med pædagoger og lærere.

Værdier i de frie skoler

Mens folkeskolen siden 1937 har haft værdibaserede udtryk i skolelovene har de frie skoler først for få år siden synliggjort deres værdier udadtil. I 1993 skulle Foreningen af frie Ungdoms- og Efterskoler profilere sig og bad et reklamebureau om at bistå dem i dette arbejde. Ud fra spørgsmålet om, hvad det var, de unge fik med sig fra et efterskoleophold, og hvad det var, forældrene lagde vægt på ved valget af denne skoleform, beskrev elever og forældre det, som reklamebureauet sammenfattede til *værdier i hverdagen*.

Værdier i hverdagen blev Foreningen af frie Ungdoms- og efterskoler's nye reklameslogan. Dermed er ikke sagt, at de ca. 240 skoler bygger på eller arbejder ud fra samme værdibaserede udsagn. Tværtimod har hver enkelt skole sine værdier at arbejde ud fra, og disse værdier synliggøres mere eller mindre tydeligt for andre udenforstående.

Værdier i gymnasiet

Gymnasiet har først sent nedfældet, hvilke værdier eller værdibærende udsagn, der anses for at være vigtige i forhold til andre. Det drejer sig om ansvarlighed, selvstændighed, kreativitet, samarbejdsevne, forandringsberedskab, international forståelse og miljøbevidsthed.

Det er indledningsvis værd at bemærke, at der ikke er en direkte videreførelse i prioriteringen af værdierne fra folkeskolen til gymnasiet. Alligevel er der tilsyneladende enighed om, at det er vigtigt at børn og unge får en forståelse for, at Danmark er en del af det internationale samfund, og at det derfor er af afgørende betydning, at vi forholder os til verden uden for. Når folkeskolen skal søge at give børn en forståelse for andre kulturer, og gymnasiet skal tilstræbe, at de unge får international forståelse, er der en mulighed for, at de bliver i stand til at tage etisk stilling til en lang række af de værdikonflikter, som kan opstå i mødet med andre kulturer. Her tænkes fx på konflikter baseret på menneskesyn eller konflikter relateret til menneskerettigheder

En anden værdi, som også videreføres fra folkeskolen til gymnasieskolen, er miljøbevidstheden, idet folkeskolen skal tilstræbe at eleverne får forståelse for menneskets samspil med naturen. 1937-loven lagde som tidligere nævnt vægt på, at eleverne skulle opnå ærbødighed overfor naturen. I næsten tyve år (fra 1975 – 1993) måtte naturen se sig selv som værende en omgivelse, som kunne bruges, forbruges og misbruges uden hensyntagen. Det bliver spændende at se, om skolernes værdipåvirkning vedr. naturen kan ændre ved den opfattelse, at naturen ikke er omgivelse men ophav, og at vi ikke kan leve uden etisk stillingtagen til, hvor langt vi vil gå i forsøget på at ændre eller gøre os til herre over naturen.

Noter

1. Indoktrineringsdebattens udgangspunkt var, at lærerne i 1974-75 var udsat for en offentlig anklage fra en embedsmand i Undervisningsministeriet. Anklagen gik ud på, at lærerne indoktrinerede eleverne i marxistisk retning.
2. Der var tale om de såkaldte Ærøkurser igangsat og tilrettelagt af Ole Varming og Lilian Zøllner.

Værdier i samfundet

Dansk kultur adskiller sig fra fx andre kulturer ved, at vi har en evangelisk-luthersk kirke, som fra reformationen i 1536 har haft afgørende betydning for opbygningen af velfærdssamfundet og de værdier, som ligger til grund herfor. Det er måske ikke tydeligt i det daglige liv, men tydeliggøres ved mødet med andre kulturer præget af andre trosretninger.

Opbygning af velfærdssamfundet

Et eksempel på kirkestatens betydning for velfærdsstaten er vort hospitalsvæsen. Tidligere havde de syge været et anliggende for kirken. Langt de fleste klostre havde et infirmeri (af lat. infirmus, svag), hvor syge og nødlidende kunne søge hjælp, omsorg og pleje. Efter reformationen blev en stor del af disse infirmerier indrettet til hospitaler, og det offentlige overtog hele plejesektoren. Den offentlige hjælp til nødstedte bygger på værdierne lighed og ligeværd – værdier som er indeholdt i kristendommen. Først inden for de seneste år er privathospitalerne blevet nævnt i forbindelse med sundhedssektoren men i den danske bevidsthed er der tale om et unaturligt plejetilbud i modsætning til andre lande, hvor privathospitalerne er en naturlig del af kulturen.

Et andet eksempel på kirkestatens betydning er undervisningssystemet. Studerende ved universitetet blev oprindeligt støttet af den kirkelige orden de tilhørte. Ved reformationen overtog kongen undervisningssektoren fra universitetet til katedral- og klostreskoler, og kirken fik afgørende betydning for skoleundervisningen. Præsten var født medlem (på landet født formand) for skolekommissionen og sikrede sig, at børnene lærte deres katekismus. De værdier, som lå til grund for undervisningen var som nævnt bl.a. respekten for menneskelivet og naturen samt etiske værdier – værdier som i dag indgår i den nutidige debat om velfærdsstatens bevarelse.

Den danske (og nordiske) kultur er så påvirket af kirken, at vi ikke stiller spørgsmål. Det er naturligt at betale høj skat således at uligheden mellem fattig og rig ikke bliver for dyb. Det er naturligt at søge at værne om værdierne lighed og frihed, og det er naturligt at agere i solidaritet for at afhjælpe eller lindre andres lidelser. Rejser vi til udlandet, eller har vi udenlandsk besøg, bliver vi bevidste om, at kristendommen i stor udstrækning danner basis for vores grundlæggende opfattelse af, hvordan velfærdssamfundet skal udvikle sig. Kristendommens budskab ligger dybt forankret i vores tankegang til trods for, at den religiøse praksis synes at have mistet sin samfundsmæssige indflydelse. Og dog. Skoler, erhvervslivet og samfundslivet følger kirkeåret. Skoler og kontorer lukker, når kirkens højtider melder sig i form af jul, påske, pinse, Store Bededag osv. Elever, forældre og lærere ved, at skolen holder lukket i pinsen uden, at de måske er bevidste om, at årsagen hertil ikke skal forklares ud fra karnevallet men fra kirkeåret. Søndagen er ikke »store handledag« i Danmark som i en række andre lande, hvor mange forretninger og store kæder har travlt søndagens 24 timer. Søndagen beskyttes i Danmark i modsætning til fx i USA, hvor forretningerne kan holde åbent hele døgnet. Men i løbet af de nærmeste år vil vi nok se en ændring på dette punkt.

Grundlæggende værdier

Grundtvig ønskede ikke en sammenblanding af skole og kirke, men det skyldtes ikke en grundlæggende uenighed om centrale værdier. I 1820 skrev Grundtvig »Langt højere Bjerge« som en afskedssang for nordmanden C. Pram, som havde søgt ansættelse som toldforvalter på St. Thomas. Det er en sang, som handler om kærlighed til Danmark og det danske folk, men som afslutningsvis munder ud i en sætning, der rummer en opfordring om at arbejde på at skabe social retfærdighed. Sætningen lyder: »og da har i rigdom vi drevet det vidt, når få har for meget, og færre for lidt.« Denne opfordring om social retfærdighed i Danmark er stadig gældende, men er desuden udvidet til at have et globalt perspektiv fx i form af bistand til ulande (Zøllner, 1996).

I en anden af Grundtvigs sange – sangen »Folkeligt skal alt nu være«, som blev skrevet i 1848 fokuseres på værdien lighed. Det,

der var Grundtvigs ærinde, var, at det ikke var forbeholdt de få udvalgte at være omfattet af visse rettigheder, men i stedet lå der i lighedstanken, at alle havde lige rettigheder til uddannelse, medbestemmelse osv.

På denne baggrund tog grundtvigianerne initiativer til at oprette højskoler, hvor bønderne fremstod som repræsentanter for folket. Imidlertid er der grund til at slå fast, at en egentlig folkelig bevægelse, som handlede i overensstemmelse med betydningen af værdierne lighed og frihed, er der ikke tale om. For det første var det primært gårdejerne og ikke landarbejderne eller daglejerne, som dannede elevskare på højskolerne og som førte ordet på folkets vegne. For det andet var det forbeholdt mændene, og ikke kvinderne at være lige. De højskolekvinder, som var gift med forstanderne, måtte se sig selv reduceret til at være uden betydning og uden synlighed uanset uddannelse og opgave (Hartby, 1999). For det tredje var arbejderne slet ikke en del af folkeligheden. I Martin Andersen Neksøs Erindringer III For Lud og koldt Vand (1945, s. 132) skriver han om sit ophold på Askov Højskole: »For mig, som lyttede spændt efter næste Etape i Udviklingen – Arbejdernes – var det en stor Skuffelse. Det syntes som om Menneskerettighederne udelukkende bestod i Bondens Ret til at sidde som en fri Mand paa egen Jord.«

Værdierne frihed og lighed indgår med stor vægt i den danske og i den nordiske litteratur. Disse værdier nævnes som en selvfølge i beskrivelsen af, hvilke værdier der har været nært forbundet med den nordiske udformning af velfærdsstaten. Inden for de seneste år har de nordiske lande været præget af en større grad af pluralisme gennem indvandrere og flygtninge, som repræsenterer andre religioner og kulturer. Denne situation kan skabe konflikter og dilemmaer i arbejdsliv, skoleliv, boligmiljøer, politik og retspraksis. Begreberne frihed og lighed kan nemlig tolkes forskelligt afhængig af, hvem der tolker.

1980'ernes og 1990'ernes værdier

Frihed og lighed var ikke blandt de værdier, som folkeskolelærere prioriterede højest i årene 1985 til 1991. Lærerne blev i forbindelse med Danmarks Lærerhøjskoles værdi- og etikundervisningskurser bedt om at udfylde et værdiprioriteringsskema indeholdende atten

terminale værdier og atten instrumentale værdier (Rokeach, 1973 jf. kap. 1).

Som det fremgår af tabel 2.1 blev kærlighed, indre ligevægt og fred i verden vægtet højest blandt de terminale værdier, mens ærlighed, evne til at elske og ansvarsfuld blev prioriteret højest blandt de instrumentale værdier. Det viste sig i de efterfølgende debatter, at der var stor forskel på, hvordan den enkelte definerede de nævnte begreber. Blandt andet var der stor forskel på, hvordan begrebet ansvarsfuld blev defineret – en forskel som også var kønsbestemt. Det blev tydeliggjort, at det er nødvendigt i prioriteringen af værdier og i værdidiskussioner, at man klargør over for hinanden, hvordan man definerer de enkelte begreber.

Tabel 3.1. 900 folkeskolelæreres værdiprioritering 1985-1991

<i>Terminale værdier</i>	<i>Instrumentale værdier</i>
1. Kærlighed	1. Ærlig
2. Indre ligevægt	2. Evne til at elske
3. Fred i verden	3. Ansvarsfuld
4. Tryghed i familien	4. Hjælpsom
5. Selvrespekt	5. Selvtændig
6. Venskab	6. Parat til at tilgive
7. Frihed	7. Fordomsfri
8. Et spændende liv	8. Opfindsom
9. Lighed	9. Modig
10. Visdom	10. Glad
11. Lykke	11. Intelligent
12. Opnå resultater	12. Selvdisciplineret
13. En skøn verden	13. Dygtig
14. Et behageligt liv	14. Logisk
15. Et fornøjeligt liv	15. Ordentlig
16. Social anerkendelse	16. Høflig
17. National sikkerhed	17. Fremadstræbende
18. Frelse	18. Lydig

I den undersøgelse, som Gundelach og Riis gennemførte i 1991, viste det sig, at danskernes værdier havde ændret sig gennem de sid-

ste ti år. Undersøgelsen blev oprindelig igangsat i 1981 og fulgt op af en ny undersøgelse i 1990 (Gundelach og Riis, 1992). Undersøgelsen afdækkede, at danskerne var blevet mere optaget af familien, af lov og orden og af nationen. Desuden viste undersøgelsen, at værdierne selvstændighed og selvrealisering vandt frem i begyndelsen af 1990'erne. Men samtidig måtte det konstateres, at der kunne spores en tendens til ligestilling over for andre mennesker – man var sig selv nok og måtte søge at klare egne problemer. Ændringerne slog igennem hele befolkningen, men især hos de unge.

Når det drejer sig om de tidligere nævnte værdier frihed og lighed viste undersøgelsen, at prioriteringen af værdien frihed vandt frem fra 1980 på bekostning af værdien lighed. Hvis valget stod mellem frihed og lighed ville valget for de fleste unge være frihedsidealet. Men ikke blot de helt unge – også for den gruppe, som blev født mellem 1946 og 1954 – dvs. de som tilhørte den ungdomsgeneration, som gjorde oprør i slutningen af 1960'erne og i begyndelsen af 1970'erne.

En anden undersøgelse, som blev gennemført næsten samtidig nemlig i 1991 og som blev gentaget i 1995 (Grunert, 1995) viste samme tendens. Undersøgelsens hensigt var bl.a. at kortlægge sammenhængen mellem værdier, respondenternes syn på samfundssituationen og deres politiske holdninger. Endvidere var det hensigten at undersøge, om der i løbet af de fire år (fra 1991-1995) skete forandringer i værdiprioriteringen. Grunert fandt, at værdien lighed var blevet langt mindre vigtig i løbet af de fire år, og at det i større udstrækning var kvinder, som prioriterede denne værdi højt i forhold til mænd. Desuden havde de hierarkiske og konservative værdier vundet frem samtidig med, at der kunne spores en tendens til at de private og selvorienterende værdier var blevet opprioriteret. De værdier, hvor der var signifikante forandringer i værdiprioriteringen fra 1991 til 1995 var bl.a. mening med livet, kærlighed og familietryghed. Mens den førstnævnte værdi var blevet nedprioriteret var de to sidstnævnte værdier blevet opprioriteret. Desuden kunne deres spores en kønsforskel i værdiprioriteringen idet kvinderne i højere grad end mænd fokuserede på de sociale værdier og relationer til andre mennesker.

Unge værdier

En undersøgelse af unge i alderen 15-18 år gennemført i 1996 (Schneekloth, 1996) blev igangsat på baggrund af de unges manglende interesse for at indgå i frivilligt ulønnet foreningsarbejde. Tendensen i slutningen af 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne havde været, at de unge brugte foreningerne på samme måde som et forbrugsgode. De kom i foreningerne og købte sig en times træning i en idrætsgren, hvorefter de igen forlod foreningen. Samværet, samtalerne og de demokratiske processer, som er en del af foreningslivet, tiltrak ikke de unge.

Ved en række møder i forbindelse med undersøgelsens gennemførelse var det blevet fremhævet, at de unge i stor udstrækning voksede op i et samfund, hvor de var servicerede både i skole og i hjemmet (Schneekloth, 1995). De viste sig at være temmelig hjælpeløse i mange livselementære sammenhænge og havde store forventninger til, hvad voksne kunne og skulle gøre for dem. De var vokset op med betalingsomsorg og tynde familierelationer, hvor samtaler var blevet nedprioriteret til fordel for aftaler.

De unge blev præsenteret for et værdiprioriteringsskema med to gange atten værdier (de terminale og de instrumentale). De unge prioriterede værdierne kærlighed, venskab og sundhed højest og social anerkendelse lavest. De ønskede nære venskaber, tætte relationer til familien og følelsen af at være elsket.

Til trods for at der i mange kommuner landet over er et væld af forenings- og klubtilbud til de unge, er der en stor del, som ikke tager mod disse tilbud. De isolerer sig i stedet, bliver sårbare og opnår ikke at indgå i forpligtende sociale sammenhænge med andre. Dette var udgangspunktet for en undersøgelse blandt Odder Kommunes ungdom. Undersøgelsen var rettet mod kommunens 700 13-17 årige og omfattede både en kvantitativ og kvalitativ undersøgelse (Zøllner, 1999). Undersøgelsen viste, at de unge i stor udstrækning lever et liv, hvor de selv er i stand til at tilrettelægge, hvilken underholdning de vil have hvornår. De har tv og computer på deres værelse og kan isolere sig for at blive underholdt fra de kommer hjem fra skole til de går i seng. De sidder alene og ser de samme tv-serier hver dag og de spiller spil på deres PC'er med sig selv. Familien er ikke samlingspunkt for samtaler og samvær, men er snarere enkeltpersoner, som kommer og går.

Familien som en grundlæggende værdi

I efteråret 1999 blev der som følge af en konference afholdt på Christiansborg sammensat en værdikommission, hvis formål var at debattere værdier og prioritering af værdier. I værdikommissionen indgik i alt 24 medlemmer, som bredt repræsenterede det danske samfund. Det første tema, som blev taget op i værdikommissionens arbejde, var at få belyst familien som grundlæggende værdi. Årsagen til dette valg af tema var forholdet mellem holdning og handling.

Hovedparten af de danskere, som gennem undersøgelser eller gennem meningsmålinger er blevet spurgt om deres holdning til familien som institution, har svaret, at familien er værdifuld. Svaret er uafhængig af uddannelse, erhverv, køn eller alder. Men især er de unge positive over for familien som institution, og de har en forestilling om, at de skal stifte familie og have to børn. Holdningen er, at familien har en så fundamental betydning, at det er vigtigt at bevare og værne om denne.

Denne holdning er ikke af nyere dato. I Gundelach og Riis's undersøgelse (1992) viste der sig en stor optagethed af familien. Denne optagethed skal ses i lyset af den virkelighed, som omgav familien i 1980'erne. For det første var husmoderen stort set forsvundet. I stedet blev børnene passet uden for familierne på institutioner, og når familien samledes var det med en anden arbejdsfordeling i hjemmet end tidligere. For det andet var udviklingen præget af mange skilsmisser, og en stor del børn og voksne kom til at opleve brud i deres liv. For det tredje blev familierne mindre, idet de unge flyttede tidligere hjemmefra end før og antallet af børn var blevet væsentligt reduceret. I 1965 blev der født 2,61 barn pr. kvinde, i 1970 1,95, i 1975 1,92, i 1980 1,55 og i 1985 1,45. Sammenfattende kunne 1980'ernes familie siges at være en lille sårbar familie, hvor socialisationsopgaverne var svundet ind, og forældreskabet var blevet nedprioriteret i forhold til parforholdet.

En stor del af de unge, som i dag stifter familie, er selv børn af skilsmisseforældre eller forældre, som har levet i (skiftende) papirløse forhold. Af de, som blev gift i 1970, var 20% skilt efter 10 år. Af de, som blev gift i 1980 var 26% skilt efter 10 år (Danmarks Statistik). Par, der ikke blev gift, indgår ikke i skilsmissestatistikkerne.

Der er tegn på, at nutidens unge ser på forældregenerationens

livsformer som værende uden traditioner og faste holdepunkter. Holdningen i dag er, at familielivet er af fundamental betydning. Ikke blot for ens egen trivsel, men også for børnenes. Handlingerne afspejler da også, at de unge stræber efter dette familieliv – til en vis grad. 1990'erne var brylluppernes årti. Der blev afholdt store bryllupsmesser, hvor unge og deres forældre kunne få råd og vejledning om, hvordan kareter, romantiske brudekjoler og store bryllupsfester, som signalerede et romantisk bryllup kunne iscenesættes, så det afspejlede, at her var tale om et helt særligt par som blev gift grundet ægte kærlighed.

Ved overgangen til år 2000 var det dog spørgsmålet, om familielivet vandt, hvis valget stod mellem arbejdsliv og familieliv. Ved en nylig afholdt konference i Nyborg blev det fastslået, at familielivet blev nedprioriteret til fordel for arbejdslivet trods alle forsøg på at give bedre vilkår for småbørnsfamilierne i form af orlovsordninger. Årsagerne var, at det var hårdt at være familieorienteret, at det var mere spændende og udfordrende at være på arbejdsmarkedet, og at udfordringerne fandtes der.

Værdier som udviklingsevne

Arbejdsmarkedet er yderst bevidst om, at synliggørelse af værdier og værdiprioriteringsdebatter er af afgørende betydning som signal til omverdenen. Ved konferencen »Værdiernes stormagt«, som blev afholdt d. 8. december 1999 blev Danmark fremhævet som værende et værdibaseret samfund, som har udviklet sig inden for de seneste hundrede år til at være et foregangsland.

Logoet for konferencen var et Dannebrog med 13 hjerter, som hver især symboliserede danskernes værdier:

Ligeværd
Miljø
Selvværd
Kompetence
Skønhed
Ambition
Demokrati
Fornyelse
Solidaritet

Tolerance
Tro
Skaberkraft
Åbenhed

Det blev hævdedet, at Danmark var et af de lande, som repræsenterede flest af de værdier, som kom til at forme nationers og regioners udviklingsveje i et nyt årtusinde.

Et forhold er dog, hvad arbejdslivet hævder – noget andet er, hvordan det daglige samvær og samarbejde foregår. Hvis medarbejderne ikke kan se en sammenhæng mellem værdiprioriteringen udadtil og handlingerne indadtil, vil der i stedet være tale om utroværdighed. Værdier er ikke varedeklarationer, som kan anvendes til at tiltrække eller fastholde medarbejdere. Værdier er måske mest aktive, når de opstår ud af en fælles samtale, gennemsyrrer alt og tilsammen danner virksomhedens etos.

Værdier i år 2000 – på vej mod en ny verdenskultur?

Sammenligner vi os med udlandet skiller danskerne sig ud ved at prioritere familielivet højere end andre landes indbyggerne gør det. Kun finnerne og koreanerne prioriterer familien højere end danskerne. Det viser resultaterne af en stor verdensomspændende undersøgelse foretaget af Gallup International. I alt er 53.418 mennesker fra 61 lande blevet interviewet, og langt de fleste svarer, at det som betyder mest for dem her i livet er et godt familieliv og et godt helbred. Helbredet er vigtigst i 37 af de 61 deltagende lande, men familielivet er vigtigst i de 16 lande. En samlet oversigt viser, at et lykkeligt familieliv og et godt helbred prioriteres højest blandt borgerne i 50 af de 61 lande.

Spørgsmålet lød: Hvilke to ting betyder efter Deres opfattelse allermost i livet? Prioriteringslisten så ud som følger for Danmarks og for udlandets vedkommende:

Danmarks prioritering

1. At have et lykkeligt familieliv
2. At have et godt helbred
3. At leve i frihed

Udlandets prioritering

1. At have et godt helbred
2. At have et lykkeligt familieliv
3. At have et job

4. At leve i et land uden krig	4. At leve i frihed
5. At have en god levestandard	5. At leve i et land uden krig
6. At leve i et land uden vold og korruption	6. At leve i et land uden vold og korruption
7. At få en uddannelse	7. At have en god levestandard
8. At have et job	8. At være trofast over for min religion
9. At være trofast over for min religion	9. At få en uddannelse

Der er med besvarelsen af den største internationale måling af værdier og holdninger nogen sinde tegn på, at vi bevæger os mod dannelsen af en ny verdenskultur. Dette understøttes af, at verden er blevet mindre og af at befolkningerne knyttes tættere sammen gennem internationalt samarbejde, stigende rejseaktivitet, mediedækning, internet og elektronisk post.

Udviklingen mod en verdenskultur med et fælles værdisæt har været efterlyst i en årrække. D. 9. januar 1987 udtalte den danske generalsekretær i WHO Halfdan Mahler i et interview »Hvis vi undlader at arbejde hen mod et kollektivt værdisæt, vil der slet ikke bestå et FN-system i år 2000 (...) Jeg tror ikke, at verden i sin nuværende irrationalitet bliver så rationel, at den kan enes om et fælles værdisystem og alligevel skal vi kæmpe for det.«

Der er dog ikke grund til at konkludere, at vi har nået et fælles værdisystem. Tværtimod er der tegn på, at Vesten har forsømt at prioritere beskyttelse af menneskerettighederne tilstrækkeligt højt. Mindre end hver sjette verdensborger oplever at menneskerettighederne ikke respekteres i deres hjemland, og selv om utilfredsheden er langt mindre i Vesteuropa end i en række afrikanske og sydøstasiatiske lande, er der behov for en massiv indsats fremover. Når verdens befolkning kan se, at hensyntagen til det enkelte lands suverænitet danner skjold for overgreb på menneskeheden, vidner det om, at der endnu er lang vej, før vi når til enighed om et fælles værdisystem, hvor menneskerettighederne opprioriteres.

Ved overgangen til det 21. århundrede udtalte FN's generalsekretær Kofi Annan: »Langsomt men sikkert udvikler der sig en folkelig norm imod voldelig undertrykkelse af minoriteter, som vil og må gå forud for staternes suverænitet.« Denne udvikling skal ske

gennem græsrodderne og NGO'erne. En folkelig norm kan ikke besluttes på verdenskonferencer for verdens magthavere, men må vokse frem som resultat af indignation over krænkelser og undertrykkelse. Og denne indignation over tilstanden er der. Verdensborgerne stiller krav til FN. Næsten halvdelen af undersøgelsens respondenter peger på, at de mener, at beskyttelse af menneskerettighederne er FN's vigtigste opgave. Som anden højeste prioritet for fremtidens FN peger verdensborgeren på forebyggelse af krig gennem intervention.

Skal en folkelig norm mod undertrykkelse udvikles, må det ske gennem bevidst værdipåvirkning i hjemmet og i skolen. Indledningsvis kan man i Danmark begynde at diskutere om vi inden for landets egne grænser er med til at undertrykke andre pga. af hudfarve eller religiøst tilhørsforhold? Vi mener ikke selv, at trofastheden over for ens egen religion er af betydning jf. værdiprioriteringen, men her prioriterer muslimerne anderledes. Islam er den af de større religioner, hvis tilhængere er mest aktive og loyale over for deres tro. Mens ca. 90% af danskere er medlemmer af folkekirken, men kun anvender den ved højtider, dåb, konfirmation og begravelse, er muslimernes dagligdag knyttet sammen med religionen. Når vi i Danmark kan have debatter om retten til at bære hovedtørklæder beror det måske på en værdikonflikt mellem danskernes og indvandreres værdiprioritering af, hvad der betyder noget i livet.

Litteratur

- Blum, Jacques: De grimme ællinger. Egmont Fondens Fremtidsstudie. København, 1984.
- Bugge, K.E. : Spor i sne. Danmarks Lærerhøjskole, København, 1999.
- Grue-Sørensen, K.: Almen pædagogik. København, 1974.
- Grunert, Suzanne C.: Livets værdier – i samfund og supermarked. Nyt fra Odense Universitet nr. 12a. Odense 1995.
- Gundelach, Peter og Riis, Ole: Danskernes værdier. København, 1992.
- Hartby, Inger: Højskolekvinden – mor, søster, datter. Odense, 1999.
- Moore, B.: Social Origins of Dictatorship and Democracy. Harmondsworth, 1966.
- Nexø, Martin Andersen: Erindringer III. For Lud og koldt Vand. København, 1945.
- Perspektiv og Pejling. Perspektivudvalgets rapport om almene værdier og grundlæggende kundskaber. Undervisningsministeriet, København, 1988.
- Riis, Ole: Værditraditioners sociale kontekst. I: Værditraditioner i nordisk perspektiv. Göran Bexell og Henrik Stenius (red.). Lund, 1997.

- Riis, Povl: Dannelseskulturen – det fælles. I: Dannelseskultur og undervisningskultur i et fremtidsperspektiv. Ejvind Sørensen (red.). Undervisningsministeriet, København, 1996, 15-23.
- Rokeach, Milton: The Nature of Human Values. New York, 1973.
- Rokeach, Milton og Andra Ball-Rokeach: The Great American Values Test: Influencing Behavior and Belief Through Television. New York, 1984.
- Schneekloth, Birthe: Foreningsledere i år 2000. I: Normesalen. Forskning, Ollerup, 1995.
- Schneekloth, Birthe: Foreningsledere i år 2000. I: Normesalen. Forskning, Ollerup, 1996.
- Shils, E.: Values and Tradition. I: Almond, G. et al. (eds.) Values. Atlantic Highlands, 1988, 47-55.
- Skolens formål. Lauridsen, P. og Varming, O. (red.) Danmarks Lærerhøjskole, København, 1985.
- Steenstrup, Carl: Japans idéhistorie. København, 1980.
- Strøm, Jytte: Menneske, værdier og samfund. København, 1975.
- Thyssen, Ole: Værdiledelse. København, 1997.
- Varming, Ole og Zøllner, Lilian: Etik i skolen. Vejle, 1989.
- Verdikonflikter i Norden. Svein Aage Christoffersen (red.). Lund, 1998.
- Zøllner, Lilian: Moralundervisning i de japanske skoler. Danmarks Lærerhøjskole, København, 1988.
- Zøllner, Lilian: Når få har for meget og færre for lidt I: Rodfæstet universalisme. Lilian Zøllner (red.). København, 1996.
- Zøllner, Lilian: De sårbare unge. Odder Kommune, Odder, 1999.

Begreberne moral, etik og religion

Moral og etik

Moral, være det sig individets eller kollektivets, er det samlede sæt af værdier og regler (normer) for forvaltning af værdier, der vedrører andre (mennesker), eller i hvert fald har implikationer for andre end det moralske subjekt, dvs. ikke eksklusivt er relateret til subjektets egennytte. Det kan diskuteres, med henblik på diskussioner inden for den humanistiske etik og på afgrænsning af *religiøs* moral og etik, i hvilket omfang andet end mennesker tæller som »andre«, og hvorvidt fx værdier og værdiforvaltning knyttet subjektets intimsfære, herunder familie, kan betegnes som moral. Allerede nu kan det siges, at hvis vi begrænser moral til at gælde relationer i forhold til en såkaldt fremmedsfære og udelukker holdninger og handlinger, der også er egennyttige, vil det være muligt at frakende religionerne som flest en moral og etik. Adskillige centrale værdier i religionerne og deres moral er knyttet til fx familien og udviklingen af dyder, der ikke kun kommer andre til gode, men så sandelig også subjektet. Subjektets personlige frelse kan kun sjældent skilles fra dets moral.

Etik er moralens eller den moralske værdiforvaltnings teoriform. Her, fx i den humanistiske moralfilosofis forskellige normative og ikke-normative discipliner, diskuteres begrebet værdi, moral, moralske domme, moralske argumenter og argumentationslogikker. Her, bl.a. implicit i religiøse traditioners mytologier, kosmologier, teologier og antropologier og eksplicit i reflekterende eller filosofiske skrifter, årsagsforklares og begrundes værdier, normer og den pågældende moral, fx med henvisning til verdensordenen og -skabelsen, de guddommelige forbilleder og forskrifter og den pågældende traditions mulige korpus af eksemplariske og principielle fortilfælde, domme og vurderinger. Her afklares altså principperne for, hvornår noget skal vurderes som mere eller mindre værdifuldt, rigtigt eller forkert, og for hvad man skal vælge i tilfælde af indbyr-

des modstridende værdier og moralske dilemmaer, hvor et gode implicerer et onde eller noget rigtigt noget forkert.

Religion

Inden for religionsvidenskaben, et human- og samfundsvidenskabeligt, men visse steder i verden også teologisk (religiøst) sammensurium af forskere, forskningstraditioner, metoder og teorier, der til fælles har studiet af det vi traditionelt kalder »religion«, hersker der langt fra enighed om, hvordan »religion« skal defineres, studeres, beskrives og forklares. Kontemporære religionsteorier og -definitioner henter inspiration fra antropologi, sociologi og kulturforskning, fra biologi og kognitionsforskning. Nogle teorier præges af forsøg på bestemmelse af indhold og oprindelse, andre af forsøg på bestemmelse af funktion. I alle tilfælde består vanskelighederne bl.a. i forsøg på at afgrænse »religion« fra andre menneskelige og sociale konstruktioner samt i forsøg på at demonstrere, at den sociale og meningsgivende funktion, der tilskrives religion, ikke lige så vel kan udfyldes af andet end religion, fx af det vi kalder »kultur« eller »ideologi«.

De for øjeblikket mest fremherskende religionsdefinitioner kan koges ned til følgende: En religion er et socialt og kulturelt pålagt fortolkningssystem og – fælleskab, der med henvisning til postulerede transempiriske væsener, magter og størrelser (guder, forfædre, hellige skrifter m.v.), tilskriver verden, bredt forstået som menneskeverden og omverden (kosmos, samfund og historie), en bestemt (ideel) orden og mening.

Moral (eller etik) indgår sjældent som en eksplicit del af definitionerne, men de fleste vil mene, at religion implicerer moral, bredt forstået som en ideel og normativ orden, sociale spilleregler samt refleksioner derover. Nogle forskere vil forsøge at skelne mellem religioner, der er mere etisk reflekterende end andre, eller mellem religioner eller perioder i religionernes historie, hvor spørgsmål, der kan kaldes moralske eller etiske, spiller en mere eller mindre dominerende rolle. Samtidig diskuteres det, hvordan man bedst afgrænser pågældende moral fra andre dimensioner af religionen, og om hvorvidt sådanne forsøg primært afspejler en vestlig, moral-filosofisk og kristen, tradition for at sondre mellem moral og religion. Den forskning, der kaldes religionsetik, kan beskrives som en

slags religionsfilosofi, og den befinder sig et sted midt i mellem religionsvidenskab og filosofi. Her analyseres og sammenlignes moral og etik i diverse religioner med hinanden og med humanistisk (normativ) moralfilosofi, der som bekendt har en lang tradition for at frakende den religiøse etik status som egentlig, rigtig og moralsk etik.

Forskellige religioner: Forskellige og fælles værdier

De forskellige religioner udgør værdi- og normsystemer relateret til forskellige guddommelige væsener og magter og til religionernes forskellige yderste (frelses-) mål. Hvis det gode og mest værdifulde er at leve et liv i overensstemmelse med de myter, teologier, lærer, ritualer m.v., der udgør religionens idealfortolkning og idealpraksis, siger det sig selv, at værdierne er forskellige. For en muslim kan det være yderst værdifuldt fx at bede 5 gange i døgnet, at overholde spiseforskrifterne, at opretholde kønsbestemt forskelsbehandling, mens en kristen af en bestemt (fx luthersk-protestantisk) observans kan mene, at sligt er religiøst set værdiløst, og vedkommende kan måske ligefrem nedvurdere og fordømmer det, ja opfatte det som både ufromt og umoralsk. Når det højeste gode er Buddha og det at følge i hans fodspor, vil det gode og værdifulde liv – alle fælles bud om fx uegennyttig kærlighed til trods – tage sig andre former og rumme andre værdier, end hvis det højeste gode er Jesus Kristus og det at følge i hans fodspor. Hinduismens forestilling om dharma som en hierarkisk verdens- og samfundsorden, der implicerer et samfunds-, kønsrolle- og moralsystem baseret på forskellighed, adskiller sig fra fx visse kristne forestillinger om, at alle mennesker er lige for Gud, og de to forskellige forestillingsverdener er altså også ensbetydende med forskellige opfattelser af, hvad der er god moral, retfærdighed m.v.

Også forskelle i synet på om det er det enkelte individ eller kollektivet, der er det mest værdifulde, kan nævnes. Således er det i fx islamisk tradition i højere grad kollektivet end det enkelte individ, der udgør den centrale og værdifulde enhed, som skal beskyttes. Et forhold, der kan komme i strid med fx kristne, humanistiske og liberalistiske perspektiver, inklusive menneskerettighedserklæringer. På samme måde er det klart, at forfædre værdsættes anderledes højt i mange religioner, hvor de dyrkes dagligt og vogter over

morale (normerne for social omgang), end i fx den kristne religion, hvor de ikke værdsættes i samme grad og ej heller har samme funktion. Det samme kan siges om visse naturfænomener eller dyr, der i den ene religion tillægges høj værdi, ja måske opfattes som hellige og ukrænkelige, mens de i den anden er ligegyldige, værdiløse eller fx forbudt spise, altså ladet med en negativ værdi.

Videre: Fænomener, der er værdifulde på tværs af religioner og kulturer, tillægges ikke desto mindre forskellig betydning i de enkelte religioner. Familien og familielivet er et eksempel. I både hinduismen, jødedommen, kristendommen (med visse undtagelser og selvmodsigelser) og islam værdsættes familien, ægteskabet og ægtefællernes børneavl højt. Men, mens det at gifte sig og stifte familie i en hinduistisk, jødisk og muslimsk sammenhæng er en hellig pligt, så gælder det ikke i samme grad i fx luthersk-protestantisk kristendom, og ser vi på buddhismen, så er ægteskab og familieviv nok værdifuldt og prisværdigt, men – i endnu højere grad end i kristendommen – er cølibaci, der er relateret til religionens højeste værdi, nemlig oplysning og nirvana, mere centralt og værdifuldt, i hvert fald hvis udgangspunktet er den klassiske buddhistiske lære.

Samtidig er der også fælles værdier, måske fællesmenneskelige, universelle værdier, som så forvaltes forskelligt, måske så forskelligt, at det ved et første blik understøtter et næsten absolut moral-relativistisk syn. Et kendt eksempel er de forskellige religiøse og kulturelle gruppers forskellige måder at behandle ældre, svagelige, måske døende familie- og samfundsmedlemmer. Således har det blandt eskimoiske og japanske folk været skik og brug at transportere de svagelige og ældre væk fra samfundet og familien for at overlade dem til døden i ødemarken. Betyder det, at de mangler en moralsk værdi, som så indehaves af fx muslimer og andre, der giver de ældre en høj status og passer dem i storfamilien, eller af andre igen, fx danskere i det 21. årh., der betaler deres skat og placerer de ældre på offentlige pleje- eller alderdomshjem? Nej, det er nok snarere sådan, at vi her ser resultatet af en form for praktisk fornuft, der afhængig af diverse sociale og økonomiske vilkår, forvalter samme værdi, nemlig omsorg for de ældre, på forskellig vis. God moral kan altså have forskellige former, men stadig være god moral og have sit udspring i samme værdier. Således finder vi og-

så, at man i de ellers meget forskellige religioner, både i verdensreligioner og i skriftløse folks religioner, værdsætter social retfærdighed meget højt, og at moralen og det etiske system rettes ind efter dette ideal og fx konstrueres, så det kan håndtere de moralske problemer, der opstår, når social uretfærdighed på trods af idealet sætter sig igennem. Mange guders og forfædres fremmeste funktion er at vogte en moralsk verdens- og samfundsorden, og forestillinger om gengældelse, dvs. at man får løn som forskyldt, her, hisset eller i næste liv, spiller en stor rolle på tværs af de forskellige religioner.

Endelig kan det naturligvis nævnes, at stort set alle de større, historiske skriftreligioner rummer skrifter, der foreskriver den gyldne regel (at man skal gøre mod andre hvad man gerne ser de gør ved een), og at drab på uskyldige, voldtægt, tyveri, løgn og bagvaskelse fordømmes i de forskellige religioner.

Religiøse værdier og ikke-religiøse værdier

Tilskriver religionerne og religiøse mennesker verden, mennesket, samfundet eller familien værdier, som ikke også tilskrives eller kan tilskrives af andre, ikke-religiøse fortolkningsfællesskaber og mennesker? Er dét, som mennesker, der tilhører en religion eller som kan karakteriseres som religiøse, vurderer som værdifuldt forskelligt fra dét, som fx ikke-religiøse mennesker og kollektiver vurderer som værdifuldt? Svaret er både ja og nej.

Forskellige og ens

Dét, der for den ene (et ikke-religiøst menneske) tager sig ud som et 'almindeligt' træ, et 'almindeligt' arbejde, et 'almindeligt' samleje, kan – i en religiøs tradition eller under en speciel religiøs optik, der postulerer eller opererer med 'en anden verden', eller med noget 'helligt', der stammer fra denne 'anden verden' – få tilskrevet en særlig værdi som 'helligt'. Træet kan fx fremstå og dyrkes som (symbol på) Livets Træ, arbejdet kan have et mytisk forbillede eller fremstå som et kald, og samlejet kan ses og praktiseres som en form for forening af kosmiske mandlige og kvindelige guddommelige principper. Træet, arbejdet, samlejet får derfor i denne forstand en anden og stærkere værdi end i en ikke-religiøs optik.

Samtidig kender den religiøse kreativitet tilsyneladende ingen grænser. Der er stort set ikke dét, som i historiens løb i forskellige kulturer og religioner ikke er blevet tilskrevet en særlig værdi ved at blive set, erfaret og behandlet som hellige, tabu, rene eller urene. Men det er altså ikke det samme, der er helligt overalt, og den religiøse kreativitet er ikke en aktivitet, som alle mennesker til alle tider tager lige del i.

Endvidere er det sagte heller ikke ensbetydende med, at de samme fænomener og aktiviteter vurderes som værdiløse af ikke-religiøse. De rummer blot andre værdier eller er værdifulde på en anden måde. Lad os tage nogle eksempler:

Mennesker, der ikke tilhører en religiøs tradition og ikke 'regner med' transempiriske væsener og 'andre verdener', kan efter alt at dømme både generelt og i specifikke situationer opfatte fx et træ, et arbejde og et samleje som noget ekstraordinært værdifuldt og meningsfuldt. Træet kan fremstå som smukt, som livgivende, ja måske endda som et symbol på 'Livet', som noget, der har sit eget liv og egne rettigheder, som noget, der skal beskyttes, også af loven. De, der synes sådan, kan sandsynligvis have erfaringer med træer, der kun vanskeligt kan skelnes fra såkaldte religiøse erfaringer undtagen ved den manglende reference til en traditionel religions postulerede magter. Arbejdet tillægges ofte en afgørende værdi, fx i Danmark, bl.a. fordi det giver mulighed for seludfoldelse, selvudvikling og for at tjene de penge, der er nødvendige for at andre værdier kan købes eller realiseres; det at have arbejde har da også fået status som noget nær en menneskeret i internationale konventioner og erklæringer. Og samlejet? Selv om nogle vil mene, at dets værdi er kraftigt overvurderet, så vil de fleste – helt uden hensyn til de værdier samlejet tillægges via religiøse myter, dogmer, ritualer og institutioner – mene, at det rummer mange positive værdier: Kærlighed, udlevelse af drifter, lyster og glødende begær, procreation m.v., og mange kan sandsynligvis opleve visse samlejer som noget nær 'guddommelige'. Samtidig skal det siges, at dét, der i denne optik opfattes som værdifuldt ved det nævnte, ofte vil være værdifuldt (negativt såvel som positivt) også i den religiøse optik.

De særligt religiøse værdier og betydninger kan derfor siges at supplere de andre på forskellig vis. Ofte vil de være højere værdsat og kan så tjene som et 'spirituelt' korrektiv til de 'verdslige', fx kødelige eller materielle værdier og betydninger, og til tider kan de måske ligefrem siges at være basis for en egentlig fordømmelse af dem. Således har det i en kristen sammenhæng været diskuteret, om Adam og Eva havde samleje i Paradis, og om de i så fald havde lyst til det, og om de overhovedet var udstyret med et kødeligt begær. En diskussion, der har haft relevans for kristne idealer om, at samlejet, også mellem ægtefæller, udelukkende skulle opfattes og opleves som et nødvendigt onde. Nødvendigt for at få de børn, det var ægteskabets mål at få, et onde, fordi det fortsatte synden, der var bundet netop til legemet og seksualitet. Det bedste var, mente nogle, at ægtefællerne ikke følte lyst, og som bekendt har visse

kristne ment, at det allerbedste slet ikke var ægteskabet, men cølibat, og at ægteskabet og det ægteskabelig sexliv primært skulle opfattes som det mindste af flere onder, dvs. som den institution, der kunne forhindre, at de seksuelle lyster løb løbsk.

I forlængelse af sidstnævnte kan vi vende tilbage til familien som en værdifuld størrelse. Også her bliver det nemlig klart, at det naturligtvis ikke er forbeholdt religionerne og religiøse mennesker at værdsætte kernefamilien, den udvidede familie og alt hvad der hører med til familieliv, ægteskab, sexliv, børn m.v. Promise Keepers, andre kristne, mange muslimer, hinduer og jøder vil muligvis postulere, at dét at stifte familie og være gift har næsten sakramental karakter eller karakter af en hellig pligt over for den guddom, der har indstiftet ægteskabet. Men de har ikke patent på at værdsætte det eller tildele det en central betydning for samfundet. Danskere, der fejrer jul med børnene og familien i centrum, behøver ikke at være bevidste om, hvordan dette kan sættes i forbindelse med kristne myter om Jesusbarnet og den hellige familie for at finde julen i familiens skød både værdifuld, hyggelig og højtidelig. På samme måde kan gaveudvekslingen og fælleskabet om bordets glæder vurderes særdeles højt af folk, der ikke forbinder det med de religiøse forbilleder. Ja, dét, der af nogle vurderes som et 'gaveræs' og et udtryk for en kras materialisme, værdsættes af andre, ganske enkelt fordi de mener, at materielle goder og rigdom er værdifulde i sig selv og i det menneskelige samvær. At købe ting og gaver, at give og modtage gave, er for mange en sand fryd, dvs. en meget central værdi.

Lidelse

Lad os inden vi konkluderer på ovenstående tage endnu et eksempel, hvor der både kan konstateres forskelle, ligheder og overlapninger: Det at lide eller blive udsat for lidelse kan kaldes en aksiologisk værdi (af negativ art). Det at påføre andre lidelse, eller det at undgå det, kan kaldes en moralsk værdi. Her er der ikke forskel på den grundlæggende værdsættelse i en religiøs eller ikke-religiøs verden. Hvis der er en forskel ligger den i forklaringen på, hvorfor der findes lidelse, hvorfor lige jeg eller en anden udsættes for lidelse samt i en eventuel begrundelse af det moralske bud om ikke at påføre andre lidelse: Således kan lidelsen tillægges en særlig be-

tydning, retfærdiggøres eller gøres forståelig, hvis religionen siger, at den skyldes subjektets handlinger i et tidligere liv, forfædres handlinger eller i øvrigt er en straf fra guderne for en overtrædelse. Lidelsen kan også ses som en gudgiven prøvelse, som et led i en slags religiøs opdragelse eller som en belæring om, at kun guder er fri for lidelser. På samme måde kan det moralske påbud om ikke at påføre andre lidelse retfærdiggøres med henvisning til, at guden eller den hellige skrift siger det. Herudover kan lidelse samtidig i visse religiøse traditioner tillægges en næsten selvstændig og endnu mere eksplicit religiøs værdi: I kristendommen kan den tjene som bod for synd og dermed som et middel til frelse; den kan være en måde at efterligne eller identificere sig med guddommen (imitatio Christi), fx ved at lade sig klynge op på et kors, ved kravle på sine blodige knæ ad Via Dolorosa, ved at lide med de fattige og syge eller ved som martyr at tage lidelsen på sig for ikke at svigte guden og troen. I islam kan shia-muslimer piske sig til blods under Muharram-festen for at mindes martyrerne, og shia- såvel som sunni-muslimer kan som troende fra andre religioner lide en martyrdød under de største lidelser, idet de ofrer sig for en »en højere sag«, guden, islam m.v. I buddhismen som i andre religioner, bl.a. hinduismen, kan det at lide afsavn ses som noget værdifuldt, fordi det indgår i en spirituel stræben og øvelse, og buddhisattvaer kan bevidst vælge at lade sig føde, leve og dø gentagne gange selv om det er lidelsesfuldt, alene fordi de derigennem kan hjælpe andre ud af det lidelsesfulde liv.

Selv om lidelse i forskellig form her tillægges nogle særlige religiøse værdier, kan det alligevel hævdes, at også ikke-religiøse mennesker kan tillægge forskellige former for lidelse en positiv eller højere værdi: Også de kan se det som en prøvelse, fx en prøvelse, der styrker deres opfattelse af fravær af lidelse som noget glædeligt, fordi det fører til bevidsthed om at det er bedre at lide end at være død, fordi deres lidelse sker i en højere sags tjeneste (også de kan lide og ofre sig for fædrelandet, for deres børn, for frihed). Også de kan lide afsavn for at nå et værdifuldt og positivt mål, fx være sunde, tynde, smukke, eller de kan, hvis de er sadomasochister, finde det allerstørste gode i fx lidelsesfuld erotik.

Konkluderende kan det derfor siges, at de religiøse værdier måske primært skal ses som tillægsværdier af en bestemt slags, som

ekstra betydninger og som særlige tolkninger, hvor det afgørende er 1) selve henvisningen til den 'anden verden', til guder, forfædre m.v., som dét, der har sat værdierne, dét, der forårsager det værdifulde og dét, der fx ved positiv eller negativ gengældelse opretholder værdierne, samt 2) indskrivningen af værdierne i et større religiøst betydningssystem, der giver dem en anden og større betydning, gør dem meningsfulde (især de negative værdier) eller ligefrem forvandler de negative værdier til positive ved at de bliver del af en kosmologi, antropologi og soteriologi. En religiøse erfaring af at noget er særligt (positivt) værdifuldt, fordi det er helligt, synes således ikke at adskille sig fra andre (intense) erfaringer undtagen ved fortolkningen af erfaringen og dermed ved henvisningen til den 'anden verden', som erfaringens, det helliges og det værdifuldes ophav.

Således vurderes altså fx liv, især menneskeliv, i de fleste religiøse traditioner som noget gudgivent og derfor ukrænkeligt. Tyveri, løgn og bagvaskelse bliver som sagt også, ligesom mord eller drab på uskyldige, generelt anset for umoralsk i alle religioner. Men heri adskiller religionerne og de religiøse moraler sig jo ikke fra humanistiske værdinormer og moralsk common-sense. Der, hvor forskellen skal findes, synes netop at være i religionernes karakteristiske henvisning til transempiriske størrelser, som dem der har etableret en særlig moralsk verdensorden og eller givet forskrifter for moralen i fx hellige skrifter.

Religiøs etik, humanistisk etik

Et endnu mere konkret eksempel kan tjene som overgang til et par ord om det særlige ved religiøs etik generelt og i modsætning til humanistisk etik: En sygeplejerske skal medvirke til en provokeret abort, men afslår – 'af moralske grunde'. »Det er«, siger hun, »moralisk forkert at dræbe et menneske eller medvirke til det, i hvert fald, hvis man er klar over, at ens handling vil få det resultat. Og det gør det ikke bedre, hvis den går ud over er uskyldig, der ikke selv ønsker at blive dræbt.' Og hun tilføjer, at hun opfatter menneskeliv, ja liv i det hele taget, som »ukrænkeligt«, og at »Gud har skabt alt liv og er herre over det.«

Vores (fiktive) sygeplejerske ræsonnerer, ubevidst eller bevidst, på en bestemt måde. Hun tænker automatisk 'bagud' eller 'opad',

fra det konkrete til det mere abstrakte og overordnede, eller – om man vil – længere og længere ‘nedad’ til de grundlæggende forestillinger, der i sidste ende motiverer hendes moralske valg. I et moralfilosofisk perspektiv kan man sige, at hun bevæger sig fra specifikke vurderinger til etiske regler og videre til mere overordnede principper, som udgør en slags etisk teori. I eksemplet ser vi også, hvordan en sådan etisk teori får karakter af en religiøs etik med tætte berøringsflader til en religiøs teologi. Moralfilosofisk set kan man også konstatere, at vores tænkte sygeplejerske sonderer mellem handling og intention, idet hun i sit syn på sagen afslører, at hun ikke mener det er moralsk belastende at medvirke til eller forårsage drab, hvis det ikke sker bevidst. Vi konstaterer også, at hun benytter sig af et særligt moralsk princip, nemlig autonomiprincippet, idet hun siger, at objektet for handlingen, i dette tilfælde fosteret, ikke har haft mulighed for at bruge sin uskrevne – men for sygeplejersken i eksemplet selvfølgelig – medbestemmelsesret.

Som det ses, kan det næppe hævdes, at de involverede værdier, ‘livets ukrænkelighed’, ‘objektets autonomi og medbestemmelsesret’ er eksklusivt religiøse. Det religiøse kommer ind med henvisningen til det transempiriske, i dette tilfælde den kristne guddom (‘Gud’), samt – måske – med den særlige styrke i den moralske appel, som gives i og med at livets ukrænkelighed lades med en hellighed, som skyldes opfattelsen af at det stammer fra guden, der er det højeste gode, livets skaber og opretholder. Ad sidstnævnte kan det dog med rette siges, at det er meget vanskeligt, om ikke umuligt, at dokumentere, at religiøse følelser, ‘hellig’ forargelse eller ærefrygt har en højere ‘temperatur’ end ikke-religiøse følelser, almindelig moralsk forargelse og ærefrygt. Nogle vil hævde at fornuften eller andet kan have samme bydende appel som ‘Gud’.

Samtidig viser eksemplet noget andet, nemlig at mange religiøst begrundede moralske argumentationsformer ligner de ikke-religiøse. De religiøse ræsonnementer baserer sig dog typisk på myter, der stadfæster en bestemt verdens- og samfundsorden, på de eksemplariske forbilleder (fx guder, frelsere, religionsstiftere, helte, martyrer), på de hellige tekster og på de normative forskrifter. Efter at have konsulteret traditionens grundlæggende skrifter, kan den troende bevæge sig gennem et nøjere bestemt hierarki af mere eller

mindre autoritative skrifter, og via prioriteringer og afvejninger af de forskellige principper, gennem analogislutninger og ved anvendelse af sund fornuft eller et velfunderet skøn, kan han eller hun komme frem til et begrundet svar på det moralske spørgsmål eller dilemma. Også historiske fortilfælde, dvs. tidligere overvejelser, domme og udsagn om sagens moralske eller umoralske karakter, kan inddrages. Brugen af fornuft og et fornuftmæssigt ræsonnement er ikke forbeholdt den humanistiske moralfilosofi.

Førend vi forlader vores sygeplejerske kan vi bruge hende til at illustrere, hvor hurtigt også de etisk-religiøse diskussioner kan blive mere komplicerede, idet flere værdiopfattelser, som til tider er modstridende, kan bringes i spil. Hvis vi bliver ved vores eksempel, må man fx spørge, om det er muligt at skelne mellem forskellige former for eller grader af liv? Er fosteret lige så meget menneske som moderen? Hvis liv tæller mest, et fem årigt barns eller et fosters? Hvorfor kan man dræbe et foster og ikke en lille dreng? Hvordan afvejes det etiske (lægeetiske og som regel også religiøse) princip om ikke at gøre skade på fosteret i forhold til princippet om ikke at gøre moderen ondt? Hvornår er et foster et 'rigtigt' levende væsen, en 'person' med menneskerettigheder? Fra undfangelsen? Eller når det er 120 dage gammelt? Og hvad med det syge foster, der vil udvikle sig til et handicappet barn? Hvor går grænserne for det 'gode liv'? Hvad ville vores sygeplejerske sige, og hvad ville hendes holdning være i en situation, hvor en fuldbyrdet graviditet åbenlyst ville betyde, at barnet voksede op i en fattig familie under usle kår, sådan som det fx sker for millioner af børn over hele verden?

Er religiøs etik anderledes og bedre end humanistisk etik?

Som det er fremgået, er de religiøse moraler i høj grad baseret på samme værdier, erfaringer og praktiske fornuft som ikke-religiøs moral, og som sidstnævnte eksempel antyder kan de etiske diskussioner inden for religionerne have samme logik og samme problemer som den humanistiske, ikke-religiøse moralfilosofi.

Man kan sige, at religionerne forholder sig til det etiske og dermed til moralske værdier og moralsk værdiforvaltning og – forklaring på 5 måder:

1. De foreskriver moralske normer.
2. De legitimerer de moralske normer ved at hævde, at de er i overensstemmelse med en gudgiven og i den forstand også naturgiven verdensorden, eller at de på anden vis har et guddommeligt ophav.
3. De understøtter moralsk adfærd gennem forskellige former for gengældelseslære og ved at indpode de moralske normer i en soteriologi, der gør at kun den moralsk gode kan blive frelst.
4. De leverer udveje og trøst for dem, der føler, at de ikke kan klare at leve op til de moralske normer.
5. De forsøger (til tider) at sikre, at de moralsk gode, dvs. dem der lever op til normerne, ikke bliver selvgode og 'frelste' og derfor i sidste ende umoralske.

Den religiøse etik rækker altså på flere områder videre end den rent humanistiske. Den har mindst een etage mere, end den ikke-religiøse moralfilosofi, idet den rummer andre, og efter de troendes mening, mere overbevisende, autoriteter. Hvor ikke-religiøses moralfilosofi kan stoppe med en henvisning til den menneskelige fornuft og fællesmenneskelige værdier, fortsætter eller begynder den religiøse etik med henvisning til autoriteter, som ligger udenfor den almindelige verden. Religionerne har i deres etiske reflektioner som regel plads til fornuften, men de har også noget, der ikke kan diskuteres og modbevises, en slags indbygget facit, som henter sin legitimering uden for mennesket og fornuften.

Dermed er det også antydnet, hvor religionernes og den religiøse etiks kraft ligger også i nutiden, hvor – som vi skal se det – flere også ikke-religiøse mennesker udtrykker længsel efter en revitalisering af religiøst begrundet moral og religiøse værdier. For det første har religionerne og religiøs etik ganske enkelt en vis prestige blandt mange folk. Mange, også ikke religiøse mennesker, har alt andet lige fortsat en – ofte uigennemtænkt – respekt for religion og måske især for religionernes etiske idealer. For det andet kan religionerne – ved at henvise til absolutte autoriteter som fx guder, profeter eller frelsere og til fx et liv og en løn efter døden – placere mennesket og dets (moralske eller umoralske) handlinger i forhold til andet og mere end fornuften, der jo også ganske ofte kommer til kort: Hvor ufornuftigt og besværligt kan det ikke være at handle

ud fra moralske snarere end ud fra fx økonomiske og selviske hensyn? Endelig kan religionerne som sagt placere mennesket, moralen, de moralske bud og dilemmaer samt de negative værdier (fx lidelse) i en større og meningsgivende kontekst.

Fornyet værdisættelse

Som antydnet er vi i disse år vidner til en moralsk vækkelse og diverse forsøg på at overbevise os om, at en 'igen-værdi-sættelses-kampagne' er nødvendig for vores, samfundets og verdens overlevelse. Der er imidlertid flere bud på, hvorfra en fornyet værdisættelse skal komme og også på hvilken slags værdier, moral eller etik, der skal sættes i højsædet og frelse os, samfundet og verden. Dette er vigtigt, for enhver kan jo se, at der ikke er en værdikrise, forstået som en total mangel på værdier og heller ikke en moralsk krise forstået som totalt fravær af moral, men at der er mange forskellige og konkurrerende værdier og moraler. Sagen er, at nogle mener, at de værdier og moraler, som dominerer, ikke er de rigtige eller de bedste, og hertil kommer, at fx staten og politikere kan have en interesse i at gøre politiske spørgsmål til spørgsmål om folkets moral, fx i forbindelse med en afvikling af et velfærdssamfund. Samtidig tvinger den værdi- og moralpluralistiske situation, hvor hver mand har sine værdier og sin moral, og hvor hvert samfundsområde (politik, økonomi etc.) har sine egne spilleregler, naturligvis samfundet, det lokale og verdenssamfundet, til at søge efter et mindstemål af fælles, bindende og overlappende værdier, der kan understøtte, supplere eller fremtvinge en politisk strategi til løsning af de mange indbyrdes sammenhængende problemer: Befolkningsexplosion, krig, miljøødelæggelse, kriminalitet, fattigdom, fedme, alkoholmisbrug, social udstødelse m.m. Men hvor skal disse anderledes og bindende værdier og denne fælles moral og etik komme fra?

I denne situation (og også fordi religionerne mange steder især i den vestlige verden, har været kørt ud på et sidespor i forhold til den almindelige udvikling i samfundet) mener mange, repræsentanter for religionerne, men også andre, at religion og religiøs etik har noget at byde på. Herhjemme har vi således set, hvordan biskoppen af Roskilde, Jan Lindhardt, har slået på tromme for at den religiøse, her naturligvis den kristne, etik var den humanistiske

etik overlegen og i virkeligheden den eneste sande, gyldige og effektive etik, og biskoppen i Århus, Kjeld Holm, har også flere gange været talsmand for, at kirken skulle fungere som ikke bare etisk linjevogter og indpisker, men også som den instans, der kan hele det opsplittede (sekulære) samfund, hvor politikken er offer for en uheldig regionalisering. Flere biskopper gik som bekendt ud med en moralsk appel i forbindelse med den stærkt racistiske og fordomsfulde debat om flygtninge ved det sidste valg, og en enkelt præst har gentagne gange brudt landets love for at 'følge sin samvittighed', dvs. dét, som han mener hans gud byder ham at gøre, in casu beskytte flygtninge. Også i udlandet er religiøse grupper hyppige gæster på den etisk-politiske slagmark, hvad enten det gælder abort, homoseksuelle, kvinders ligestilling, fattigdom eller menneskerettigheder.

På trods af det (ganske vist meget flertydige) luthersk-protestantiske ideal om at holde kirke og politik adskilt var det forventeligt, at også kredse inden for folkekirken kunne ønske at reintrodere sig selv som relevante leverandører af værdier og moral for således at genvinde indflydelse og modvirke sekularisering og marginalisering. Mere bemærkelesværdigt er det dog, at politikere og intellektuelle, der ellers har hyldet humanistisk moralfilosofi, sekulær politik og fornuft, nu synes villige til at lytte til religionerne og tilmed selv bringer dem på banen. Denne udvikling, der kommer til udtryk fx ved at folkekirken får plads i de politiske partiers programmer og retoriske øvelser, hænger til dels sammen med andre forsøg på at rekonstruere national identitet i forbindelse med globalisering og indvandring. I visse tilfælde synes den dog også at bero på, at pågældende faktisk mener, at en religiøs etik er anden etik overlegen på bestemte punkter. Sådan skal man sagtens forstå Vaclav Havel, der i forbindelse med at han modtog en frihedsmedalje i Independence Hall i Philadelphia i 1994 gav udtryk for, at menneskerettighederne var for antropocentriske og deres værdigrundlag for »tyndt« til at kunne motivere tilstrækkeligt. Det gælder i følge Havel om at genfinde eller genopdage, at mennesket »er en integreret del af en højere gådefuld væren, en bevidsthed indkodet i alle religioner«, som »forlener os med (...) evnen til transcendens«. Kun den, sagde han, »der bøjer sig for den universelle orden« og værdsætter retten til at være en del af den (...) kan værd-

sætte sig selv og sine naboer oprigtigt. »Det lader til«, sluttede han, »at mennesket kun kan begribe denne frihed, hvis det ikke glemmer Den (Skaberen), der skænkede det friheden.«

Afsekularisering?

Havel giver her udtryk for tanker, som ikke kun kommer til udtryk i fx New Age – bevægelsen men også i diverse grupper inden for de etablerede religioner: En religiøs ('spirituel') dimension er af afgørende betydning for menneske og samfund, ikke kun for at finde tilbage til et sæt af fælles værdier, men for at finde frem til et bæredygtigt værdigrundlag. I det perspektiv er religiøse værdier altså forudsætningen for alle andre værdier, dvs. klart mere værdifulde end andre. Et synspunkt, der står i grel kontrast til den klassiske humanistiske moralfilosofi, der gennemgående har ment, at den religiøse moral, bl.a. i form af en såkaldt Divine Command Ethics, er ikke kun farlig, men direkte umoralsk, og at den i historiens løb primært har ledt mennesker og samfund til irrationel fanatisme, krig, accept af undertrykkelse m.v. Synspunktet strider også mod den ellers fremherskende tendens (sekularisering) til at opdele samfundet i adskilte sfærer, så fx moral og politik, religion og politik, samt religion og økonomi udgør hver deres sfære. Det kan derfor også sammenlignes med synspunkter, som fremføres af såkaldt fundamentalistiske grupper inden for de store religioner.

Kritikerne af denne form for afsekularisering, dvs. revitalisering og repolitisering af religion og religiøse værdier, har endnu været få og fåmælte. Måske fordi udviklingen primært foregår på det demokratiske samfunds præmisser, men også fordi inddragelsen af religiøse grupperinger og værdier i etiske og politiske forhandlinger i demokratiske samfund også kan tolkes i modsat retning som et bevis på fortsat sekularisering i form af en domesticering og politisk kolonisering af religion. De religiøse stemmer og moraler er i det perspektiv – helt på linje med ikke-religiøse NGO'er – kun endnu et ligeværdigt bidrag til det samlede kor af stemmer.

Alle diskussioner om sekularisering eller afsekularisering til trods, så må udviklingen give anledning til nogle spørgsmål: Skal samfundsbeslutninger med konsekvens for alle virkelig træffes med udgangspunkt i en religiøst begrundet etik, der henviser til så irrationelle instanser som Vor Herre Jesus Kristus, Allah, Muhammad

og de hellige skrifter? Er den folkekirke, der hidtil har insisteret på adskillelse af kirke og politik, parat til at acceptere at de to regimenter blandes, at kirkens folk begår lovbrud for at følge 'Gud' og deres samvittighed? Er den moralske vækkelse generelt ikke en slags etablering af et ingenmandsland, mellem statslig lovgivning og privat initiativ, et røgslør over manglende politisk vilje til at løse problemerne? Er nedsættelsen af værdikommisioner, forsøget på at 'ansvarliggøre' den enkelte borger og de lokale fælleskaber, ikke et tegn på statens og velfærdsstatens endeligt? Nærmer vi os med talen om religiøs etik og moralske fælleskaber en situation, der bedst kan sammenlignes med den vi kender fra såkaldt 'svage stater' eller samfund i opløsning (Ex-Jugoslavien og mange fx muslimske lande), hvor religion, religiøse netværk og religiøs aktivisme tager over? Strider forsøgene på at revitalisere og afprivatisere religion og religiøs etik ikke mod selve det humanistiske, demokratiske og rationelle projekt? Hvad er der tilbage af den kritiske rationalisme, hvis vi (igen) skal sætte vores lid til religionerne, hvis fundament er forestillinger om ting, der hverken kan måles eller vejes? Hvad nytter det at basere samfundsværdierne på forestillinger, som går langt ud over den menneskelig forstand, ja ligefrem strider mod sund fornuft? Er der ikke andre veje, veje, der fører videre mod nye erkendelser og nye løsninger på problemerne, – og ikke tilbage til gamle?

Skolen, religionerne og de religiøse værdier

Mens de gymnasiale uddannelser og deres religionsfag i mere end 100 år har været relativt frigjort fra kirken og ikke i synderlig grad været anvendt som et instrument for statens grundlovsbestemte pligt til at understøtte majoritetsreligionen, den danske folkekirke, og de værdier, som denne menes at rumme, har sagen stillet sig anderledes, når det gjaldt folkeskolen. Her har dannelse og socialisering til den dominerende, fædrene kultur og religion, så at sige stået i højere kurs end uddannelse, og først så sent som i 1975 blev folkeskolen og dens religionsfag løst fra bindingen til kirken og dens forkyndelse. Ikke desto mindre har man også siden 1975 gjort religion, religionstilhørighed, religiøse værdier og religionsundervisning til noget særligt. Det ses bl.a. af, at man bibeholdt en fritagelsesmulighed for elever og lærere, en mulighed, der ikke kun skyldes en tolkning af konsekvenserne af den grundlovssikrede religionsfrihed og forældres rettigheder i forbindelse med børnenes religiøse opdragelse, men også et ønske om at religionsundervisningen fortsat skal tjene til at gøre eleverne fortrolige med især den kristne majoritetsreligion, altså folkekirken, og dens – som det hedder flere steder i lovgrundlaget – betydning for »dansk kultur«.

Folkeskolens religionsfag

Med den sidste folkeskolelov og de nye bestemmelser for folkeskolens religionsfag, der karakteristisk nok fortsat hedder kristendoms-kundskab, har samtlige fag fået en forpligtelse til at gøre eleverne – som det hedder – fortrolige med dansk kultur, der uden videre dokumentation i bemærkninger til loven proklameres som stærkt præget af kristne værdier. På baggrund af den offentlige debat om indvandrere, flygtninge og det flerkulturelle Danmark, har man samtidig forpligtet fagene på at bidrage til at give eleverne kendskab til og forståelse for det, der fortsat kaldes 'fremmede' kulturer, selv om de altså netop ikke længere er så fremmede.

I folkeskolelovens overordnede bestemmelser men også i det reviderede religionsfag afsløres det direkte og indirekte, at lovens og bestemmelseernes fædre mener, at religiøse værdier, i dansk kultur og i de fremmede kulturer, spiller en afgørende rolle for identitet og identitetsdannelse. Som påvist andetsteds synes ophavsmændene til de nye bestemmelser for religionsfaget desuden at mene, at det de kalder 'den religiøse dimension' er en ontologisk given og universel størrelse (omend forfatterne tydeligt afslører, at deres 'religiøse dimension' udspringer af historisk bestemt kristen, eksistentiel-teologisk, tænkning, som ikke findes i alle religioner) og det mest værdifulde fundament for al sand moral og menneskelighed.

Men også på anden vis kan man spore en tendens til at skolen, også gymnasieskolen, har en 'nedarvet' idé om religion og religiøse værdier som noget særligt betydningsfuldt: I religionsundervisningen skal læreren, hedder det sig ofte, i højere grad end i andre fag 'fare med lempe', fordi visse elevers såkaldt religiøse følelser og overbevisninger ellers kan blive såret. I forhold til religion og religiøse værdier kræves ekstra takt og finfølelse, fordi man mener, at disse størrelser er lavet af et særligt stof eller tillægges en særlig betydning af dem, der har dem.

Religion som privatsag?

Begge dele kan være rigtigt: Mange religiøse mennesker synes, at det, der vedrører deres religion, har en særlig værdi, og mange grupper, majoritet såvel som minoritet, også i Danmark, vil ofte hævde at deres religion, religiøse værdier, forestillinger og praksisser er særligt centrale for bibeholdelsen af individuel og kollektiv identitet og kultur. Således kunne man da også argumentere for, at ikke mindst udsatte minoriteter og børn af disse – i lyset af deres udsathed, af religionsfriheden og af de konventioner, der byder den danske stat og majoritet at hjælpe dem til at bevare og udvikle deres kulturelle og dermed også religiøse særpræg og identitet – skal have en særbehandling, netop når det gælder deres religiøst begrundede praksisser og forestillinger, fx opfattelser af forholdet mellem de to køn, deres tøjkode og blufærdighed (fx turban, tørklæde), deres kostkode og bestemmelser (fx vedrørende svinekød, vegetarisk kost).

Omvendt kan det imidlertid også siges, at hvis Aisha skal have lov til at gå med tørklæde med henvisning til religionen, blufærdigheden eller identitetsdannelsen, så skal Brian vel også have lov at gå med omvendt hip-hop-kasket uanset om han alene kan henvises til et hip-hop-idol, en ungdomskultur eller andet. Her i landet, kan det hævdes, er religion en privatsag, og her på skolen tager vi ikke mere hensyn til religiøst begrundet adfærd end til socialt begrundet adfærd, og især ikke hvis den strider mod andre grundlæggende værdier, fx om kønnenes ligestilling. Problemet med henvisningen til denne opfattelse af religion som en privatsag og til skolen som sekulær er så, at skolen, ligesom staten og samfundet i øvrigt, i mangt og meget faktisk tager store hensyn til den dominerende kristne religion. Fx sætter kristne helligdage, ferier og fester, fx julefesten, stærkt præg på skoleåret og hele skolens liv, og den kristne kulturarv søges som sagt fremmet gennem alle skolens fag idet skolen som helhed skal 'gøre eleverne fortrolige med dansk kultur', som hævdes præget af kristne værdier. Endvidere kan det med rette hævdes, at selve ideen om religion som en privatsag, ja selve det dominerende religionsbegreb og forestillingen om det sekulære, i mangt og meget er stærkt kristent inspireret og derfor ikke nødvendigvis i overensstemmelse med andre religioners religionsbegreb.

Mens man i folkeskolen og dens religionsfag generelt ikke har været tvivl om, at den mest værdifulde religion, ikke kun for forældrene, men også for børnene og kommende generationer, naturligvis var den lokale, danske variant af kristendommen, så har man – i hvert fald i de formelle bestemmelser – i det gymnasiale religionsfag i vid udstrækning været eksplicit tilbageholdende med sådant. En af grundene er givet med en tendens til at definere forskellige højeste mål for de to skoleformer (dannelse vs. uddannelse), en anden med religionsfagets og religionslærernes forskellige baggrund: Mens folkeskolelærere primært er uddannet på seminarer, hvor den kristent-teologiske tilgang til faget dominerer, er gymnasielærere uddannet på universiteter, hvor den religionsvidenskabelige tilgang har vundet frem. Sidstnævnte er traditionelt blevet opfattet som værdifuld netop fordi den i sin faglige tilgang til religion er *tilstræbt* værdifri, *tilstræbt* objektiv, analytisk-kritisk, ikke bunden til én religion som teologien og ikke det fjerneste opsat på at vise, at

den ene eller anden religion er den bedste eller sandeste. Tværtimod er tilgangen bevidst 'metodisk agnostisk', og man er ikke interesseret i at efterprøve religionernes sandhedspræntioner.

Værdier i religionsforskning og -undervisning

Post-modernisme, post-positivisme, anti-kulturrelativisme, men også den moralske og religiøse vækkelse, globalisering, stigende fler-religiøsitet, kulturmøde, neo-nationalisme m.v. har sat også en sådan tilgang under pres. Selv om et flertal af religionsforskere fortsat mener, at religionsforskning og religionsundervisning primært er værdifuld, for den enkelte og for samfundet, fordi den giver kundskaber og bidrager til analytisk-kristisk tænkning, så indkaldte man i 1999 ikke desto mindre til konference om 'værdier i religionsforskning og - undervisning«. Spørgsmålet om, hvorvidt forskere, undervisere og forfattere skal tage stilling til om visse religioner eller visse religiøse praksisser og værdier er mere værdifulde end andre og fx mere forenelige med det demokratiske samfunds andre værdier, blev også rejst. Et af de mange problemer er så, hvordan det skal gøres, og selv om de fleste - alle diskussioner om forholdet mellem postuleret værdifri forskning og ideologi til trods - mente at forskere kan og må deltage i den offentlige debat, så mente de fleste også, at det var meget vanskeligt at forestille sig lærebøger og religionsundervisning, hvor man som noget obligatorisk foretog en afsluttende vurdering af de enkelte religioner eller af enkelte praksisser. På hvilket værdigrundlag skal man vurdere om en religion er god eller dårlig, livsfremmende eller - ødelæggende (som det hed i den politiske debat om en bog om Scientologi)? Skal man se på religionens idealer, dogmer og skrifter eller på dens faktiske historie, på tilhængeres faktiske handlinger? Skal den vurderes i lyset af deklamationer og konventioner om menneskerettigheder? I lyset af dens medvirken til økonomisk udvikling og materiel fremgang?

Udfordringer

En af de udfordringer, som både skole, stat (lovgivning) og samfund står over for de kommende år, er en afklaring af, hvordan vi egentlig stiller os til spørgsmål om religiøs moral eller religiøst begrundede praksisser og værdier. Kan man overhovedet, i teori eller

praksis, angive, hvor grænsen mellem det religiøse og det ikke-religiøse, mellem skole og religion, mellem religion, politik og etik, går eller skal gå i et samfund, der som det danske på mange måder fortsat er stærkt mono-religiøst, men i stigende grad også multi-religiøst, multi-kulturelt og multi-moralsk? Hvor går grænsen mellem såkaldte sekulære værdier og religiøse værdier i et samfund, der er stærkt religiøst (kristent) præget, både på overfladen og i det skjulte, men samtidig også meget sekulært? Kan det sekulære og det religiøse overhovedet adskilles i et land, hvor man med én vis ret kan hævde, at kristendommen findes i en særlig sekulær form, og – hvis man kan skelne, også mellem religiøse og ikke-religiøse værdier og moraler – hvilken én skal så prioriteres som den for samfundet og skolen mest værdifulde? Og, skal skolen, også gymnasieskolen og dens religionsfag, i højere grad end tilfældet er i dag, deltage i en debat om, hvorvidt sekulære værdier eller religiøse værdier er mest værdifulde i dagens og fremtidens samfund, og om hvorvidt den ene eller anden religions værdier er de mest værdifulde?

Litteratur

- Jensen, T., »Gud mod år 2000«, i: Müller, M. (red.), Politikens bog om religioner og religiøse bevægelser, København 1996, 1998.
- Jensen, T., »Mod en kontemporær religionsvidenskabelig religions-, kultur- og samfundskritik?«, CHAOS, Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier 27, 1997, 129-49.
- Jensen, T. & M. Rothstein, Etikken og Religionerne, København 1998.
- Jensen, T., »Et religionskritisk religionsfag – En sekulær stats svar på den fler-religiøse udfordring«, i: Christoffersen, L. & J. Bæk Simonsen (red.) Visioner for religionsfrihed, demokrati og etnisk ligestilling, København 1999.
- Jensen, T., »Euro-religio«, Religion. Tidsskrift for Religionslærerforeningen for Gymnasieskolerne og HF 1, 1999, 28-32.

Forfatterne

Lilian Zöllner, lektor, Ph.D. ved DIG, SDU, Odense.

Tim Jensen, lektor ved Center for Religionsstudier, SDU, Odense.